

Η αξιοποίηση των εικαστικών στην εκπαίδευση μαθητών και μαθητριών με αναπηρία.

Ουρανία Αναστασιάδου

Εικαστικός, Adv. M.Ed., Ε.Ε.Π. Τμήματος Εικαστικών Α.Σ.Κ.Τ.

Έτος έκδοσης 2020

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
Συγγραφέας: Ουρανία Αναστασιάδου

Φιλολογική Επιμέλεια: Καλλιόπη Φραγκαλέξη, αποσπασμένη εκπαιδευτικός του Ι.Ε.Π.

Πράξη: ΠΡΑΞΗ: «Καθολικός σχεδιασμός και ανάπτυξη προσβάσιμου ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού», MIS: 5001313

Άξονες Προτεραιότητας 6, 8, 9, στο πλαίσιο του Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-ΕΚΤ).

Υπεύθυνοι της Πράξης: **Κουρμπέτης Βασίλης**, Σύμβουλος Α΄
Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, ΥΠΑΙΘ
(από 16/06/2016 έως 11/07/2019)

Γελαστοπούλου Μαρία, Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ
Σύμβουλος Β΄ με εξειδίκευση στην Ειδική και
Ενταξιακή Εκπαίδευση, ΙΕΠ
(από 12/07/2019)

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ιωάννης Αντωνίου

Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αν. Τσόχα 36, 11521 Αθήνα

Τηλ.: 213 1335100

Fax: 213 1335111

Ηλεκτρονικό Ταχυδρομείο: info@iep.edu.gr

Ο παρών τόμος αποτελεί παραδοτέο του Υποέργου 1 της Πράξης με τίτλο: «Π3.8. Η αξιοποίηση των εικαστικών στην εκπαίδευση μαθητών και μαθητριών με αναπηρία».

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Προβλήματα Όρασης (Τυφλοί/ές, Αμβλύωπες)	
1.1 Άσκηση με το <i>Βιβλίο των Φανταστικών Όντων</i> του Χόρχε Λουίς Μπόρχες. . .	17
1.2 Άσκηση Πορτραίτου από Σύρμα	19
1.3 Άσκηση Ηχητικού Θεατρικού Κουστουμιού	22
ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Προβλήματα Ακοής (Κωφοί/ές, Βαρήκοοι/ες)	
2.1 Άσκηση για την Εκμάθηση του Δακτυλικού Αλφάβητου της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας	26
2.2 Άσκηση για την Εκμάθηση των Χειρομορφών της Ε.Ν.Γ.	29
2.3 Άσκηση Θεάτρου Σκιών Χειρομορφών Νοηματικής Γλώσσας	30
ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Κινητικά Προβλήματα των Άνω Άκρων	
3.1 Άσκηση Χορευτικής Σχεδιαστικής Δραστηριότητας.	36
3.2 Άσκηση με Πεταλούδα.	41
3.3 Θέατρο με Πατουσίτσες	43
ΕΝΟΤΗΤΑ 4: Μέτρια και Ελαφριά Νοητική Αναπηρία	
4.1 Άσκηση Επιτέλεσης Όπερας	45
4.2 Άσκηση DRESS ME DOLL	47
4.3 Κολάζ με Σπασμένα Πλακάκια	49
ΕΝΟΤΗΤΑ 5: Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος	
5.1 Άσκηση με Αρχιγράμματα	51
5.2 Δημιουργία Ιστορίας σε Μορφή Κόμικ	54
5.3 Άγγελοι επί Γης	56
ΕΝΟΤΗΤΑ 6: Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες	
6.1 Άσκηση με Γράμματα ως Εικαστικά Στοιχεία	65
6.2 Εικαστική Μαγειρική με Γράμματα και Αριθμούς	72
6.3 Κολάζ με Γράμματα και Αριθμούς	77

ΕΝΟΤΗΤΑ 7: Προβλήματα Προσοχής και Συγκέντρωσης

7.1 Άσκηση Καλλιγραφίας	83
7.2 Ψυχογεωγραφικός Χάρτης Διαδρομών	85
7.3 Mandala	92
Προτεινόμενη Βιβλιογραφία	99
Προτεινόμενες Διαδικτυακές Πηγές	107
Κείμενο Συγχρηματοδότησης	112

Εισαγωγή

Η αντιμετώπιση του μαθήματος των καλλιτεχνικών στην εκπαίδευση αντανακλά τις απόψεις της κοινωνίας γενικότερα, καθώς το μάθημα έχει παραδοσιακά αντιμετωπιστεί ως μια πολυτέλεια στο σχολικό πρόγραμμα, αν και συνδέεται με μια πολιτιστική απασχόληση που αναβαθμίζει και εμπυχώνει την ύπαρξή μας στην καθημερινότητα. Οι καλλιτέχνες/ιδες και οι εκπαιδευτικοί της εικαστικής αγωγής συνεχίζουν να αγωνίζονται για κονδύλια και υποστήριξη των δημιουργικών στόχων τους. Γενικότερα, τα άτομα που υποστηρίζουν την θεσμοθέτηση των καλλιτεχνικών μαθημάτων στο εκπαιδευτικό σύστημα συνεχίζουν να παλεύουν για αναγνώριση και κύρος.

Η άποψη αυτή δύναται να αλλάξει. Σε έρευνα στα τοπικά αναλυτικά προγράμματα των καλλιτεχνικών μαθημάτων στον Καναδά (Booth & Reynolds, 1983) οι συγγραφείς αναφέρουν:

Το μάθημα των καλλιτεχνικών είναι πρωτεύον στην μαθητική εμπειρία. Θα έπρεπε να βιωθεί από όλους/ες τους/τις μαθητές/τριες ως μέρος της εκπαίδευσής τους. Όλα τα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος θα έπρεπε να εμπλουτισθούν, παρέχοντας και τη δυνατότητα ανάπτυξης ενός πραγματικού δεσμού ανάμεσα στους/στις μαθητές/τριες και τους/τις καλλιτέχνες/ιδες της ευρύτερης κοινότητας. Οι τέχνες συνεργούν ώστε οι άνθρωποι να αυτοπροσδιοριστούν ιστορικά, πολιτιστικά και αισθητικά παρέχοντας στα άτομα ευρύτερες επιλογές στη σχέση τους με το περιβάλλον και επηρεάζοντας τον τρόπο που εργάζονται και βιώνουν τις ζωές τους. Οι τέχνες έχουν οργανική σημασία στη διδασκαλία βασικών δεξιοτήτων, καθώς και στην προώθηση της ατομικής διανοητικής ανάπτυξης.

Παρόμοιες απόψεις εκφράστηκαν από 150 επαγγελματίες καλλιτέχνες/ιδες, εκπαιδευτικούς και ηθοποιούς που συγκεντρώθηκαν στο Πρώτο Διεθνές Συνέδριο για τις Οπτικές και Δραματικές Τέχνες στην Εκπαίδευση των Κωφών Μαθητών/τριών, που πραγματοποιήθηκε στο Phoenix της Αριζόνας το 1986. Το συνέδριο είχε σχεδιαστεί με

σκοπό να εμπνεύσει τα σχολεία να ανακαλύψουν νέους τρόπους ενσωμάτωσης των τεχνών στο γενικό αναλυτικό πρόγραμμα και να αναπτύξουν την τέχνη αφ' εαυτής, και παράλληλα να δώσει ερεθίσματα για την ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου αναλυτικού προγράμματος και ενός/μιας δασκάλου/ας με σφαιρικές γνώσεις. Οι παρουσιάσεις αποτέλεσαν ενδιαφέρουσες και γόνιμες εμπειρίες για τους/τις συμμετέχοντες/ουσες. Τα θέματα περιλάμβαναν εργαστήρια αλληλεπίδρασης δεξιοτήτων δασκάλου/ας-μαθητή/τριας, αφήγησης, παντομίμας, δημιουργικών γλωσσικών εμπειριών, μουσικής, θεάτρου, ψυχοδράματος, χορού, θεάτρου σκιών και τηλεοπτικής παραγωγής. Η πλήρης ανάπτυξη των συγκεκριμένων δραστηριοτήτων μένει ακόμη έως σήμερα να εφαρμοστεί μέσα στις τάξεις των παιδιών.

Πριν από οποιαδήποτε συζήτηση για ζητήματα που επηρεάζουν την ενσωμάτωση των τεχνών στο εκπαιδευτικό αναλυτικό πρόγραμμα, τίθενται ορισμένα ερωτήματα:

1. Πόση έμφαση θα έπρεπε να δοθεί στις τέχνες στη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία και ποια παιδιά θα έπρεπε να εκτεθούν στις τέχνες σύμφωνα με τις ποικίλες εκπαιδευτικές φιλοσοφίες;
2. Ποιος/α διαθέτει τα απαραίτητα προσόντα για να διδάξει τέχνες μέσα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο και σε ποιο βαθμό ο/η δάσκαλος/α της τάξης μπορεί ή θα έπρεπε να είναι αναμειγμένος/η στη διδασκαλία των καλλιτεχνικών;
3. Υπάρχουν στρατηγικές διδασκαλίας που να υποστηρίζουν ή να παρεμποδίζουν την εκπαίδευση στις οπτικές και δραματικές τέχνες; Και εφόσον υπάρχουν, υπάρχουν διαφορές στη διδακτική προσέγγιση που να αφορούν αποκλειστικά τους/τις εκπαιδευτικούς των παιδιών με αναπηρία;
4. Υπάρχουν τρόποι με τους οποίους τα παιδιά με αναπηρία μπορούν να ωφεληθούν ειδικά και εξαιτίας των ιδιαίτερων μαθησιακών τους αναγκών;
5. Στην ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που αφορά τη διδακτική της τέχνης, ποια είναι τα πλεονεκτήματα και ποιοι οι στόχοι στην εκπαίδευση των παιδιών γενικά, και των παιδιών με αναπηρία ειδικότερα;

Οι τέχνες υπολείπονται σε κύρος των βασικών μαθημάτων στα αναλυτικά προγράμματα και η υπόστασή τους στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα διαφέρει από σχολείο

σε σχολείο. Πράγματι, ακόμη και στα σχολεία όπου συμπεριλαμβάνονται στο πρόγραμμα, η θέση του μαθήματος των καλλιτεχνικών ποικίλλει από χρόνο σε χρόνο ανάλογα με τον προϋπολογισμό και τις διαφορετικές δεξιότητες και συμπεριφορές του εναλλασσόμενου προσωπικού. Μεγαλύτερη σταθερότητα προγράμματος παρατηρείται μόνο στα σχολεία που έχουν υιοθετήσει μια φιλοσοφία που αντιμετωπίζει τις τέχνες ως θεμελιώδες μέρος του αναλυτικού προγράμματος.

Ο Johnston (Atkinson & Dash, 2005) προτείνει 4 κατηγορίες στις οποίες μπορούν να ενταχθούν τα καλλιτεχνικά μαθήματα. Οι κατηγορίες αυτές είναι: (1) εμπλουτισμός, (2) δευτερεύον μέρος του αναλυτικού προγράμματος, (3) ισάξιο μέρος του αναλυτικού προγράμματος, (4) πυρήνας του συνολικού αναλυτικού προγράμματος.

Εμπλουτισμός: Πολλά σχολεία έχουν υιοθετήσει την άποψη ότι οι τέχνες θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στο πρόγραμμα, αλλά μόνο με σκοπό να λειτουργήσουν επικουρικά στη σχολική καθημερινότητα. Η συγκεκριμένη άποψη αντανακλάται στη χρησιμοποίηση της εθνικής παραδοσιακής τέχνης για την εικονογράφηση ορισμένης θεματικής ύλης, ειδικότερα στα κοινωνιολογικά μαθήματα, και στην εικαστική αναπαράσταση θεμάτων που μελετώνται στους άλλους κλάδους.

Δευτερεύον μέρος του αναλυτικού προγράμματος: Μεγάλο ποσοστό των εκπαιδευτικών βλέπουν τις τέχνες ως ένα σημαντικό αλλά δευτερεύον μάθημα του αναλυτικού προγράμματος. Σε αυτή την περίπτωση, παρέχεται εκπαίδευση σε εξειδικευμένους καλλιτεχνικούς κλάδους, αλλά οπωσδήποτε δίνεται λιγότερη έμφαση από ό,τι στα ακαδημαϊκά μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος.

Ισάξιο μέρος του αναλυτικού προγράμματος: Οι τέχνες αντιμετωπίζονται ως ίσης σημασίας με τα ακαδημαϊκά μαθήματα, και το μάθημα των καλλιτεχνικών γίνεται αναπόσπαστο μέρος του συνολικού αναλυτικού προγράμματος στη λογική της διεπιστημονικής/διαθεματικής μάθησης.

Πυρήνας του συνολικού αναλυτικού προγράμματος: Οι τέχνες γίνονται ο πυρήνας γύρω από τον οποίο οικοδομείται ένα πλήρες αναλυτικό πρόγραμμα, παρέχοντας τα βασικά διδακτικά και μαθησιακά εργαλεία από τα οποία προκύπτουν οι υπόλοιπες ακαδημαϊκές γνώσεις.

Στον σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής στον χώρο της διδακτικής των μαθητών/τριών με αναπηρία, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, οι τέχνες αντιμετωπίζονται κατά κύρια προσέγγιση ως εμπλουτισμός. Η επιλογή αυτή βασίζεται στο αξίωμα κατά το οποίο η διεύθυνση του σχολείου, όταν πρέπει να πάρει αποφάσεις, πρέπει να είναι πεπεισμένη ότι οι επιλογές προτεραιοτήτων θα παρέχουν τη μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια στους/στις μαθητές/τριες. Έρευνες οι οποίες αναλύουν τον ρόλο των τεχνών στην εκπαίδευση περιγράφουν ενδιαφέροντα προγράμματα, ελάχιστα όμως εξ αυτών είναι αποτέλεσμα τεκμηριωμένης μεθοδολογίας. Τα προγράμματα των καλλιτεχνικών μαθημάτων τείνουν να διατηρούν την κατά κάποιο τρόπο επιφανειακή ταυτότητά τους χάρη στην άποψη ότι είναι χρήσιμα ως υποστηρικτικές δραστηριότητες και στην έλλειψη επιστημονικών αποδείξεων για το αντίθετο.

Παρ' όλα αυτά όλοι/ες οι εκπαιδευτικοί δεν υιοθετούν αυτήν την προσέγγιση. Ορισμένοι/ες πιστεύουν ότι οι τέχνες έχουν σημαντική εκπαιδευτική αξία και τις συμπεριλαμβάνουν επαρκώς στα προγράμματά τους, αν και αυτά τα σχολεία αποτελούν εξαιρέσεις.

Εξειδικευμένοι/ες στη διδασκαλία των καλλιτεχνικών εκπαιδευτικοί απαντώνται στα εκπαιδευτικά συστήματα για μαθητές/τριες της τυπικής εκπαίδευσης. Προσλαμβάνονται στα πλαίσια του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος για να διδάξουν μουσική, εικαστικά, θέατρο. Ο ρόλος του/της ειδικού προϋποθέτει την κατανόηση του συνολικού αναλυτικού προγράμματος και την επίγνωση της σπουδαιότητας του εξατομικευμένου προγράμματος τέχνης για τον/τη μαθητή/τρια. Εν τούτοις, στα ειδικά σχολεία το πιο συχνό φαινόμενο είναι κάποιος/α δάσκαλος/α με ενδιαφέρον ή ικανότητα σε κάποιο καλλιτεχνικό τομέα να αναλάβει το ρόλο να αναπτύξει κάποιο πρόγραμμα. Πολύ σπάνια στην εξειδίκευση των δασκάλων ειδικής αγωγής συμπεριλαμβάνεται εκπαίδευση για τον συγκεκριμένο ρόλο και με τα γνωστικά εργαλεία που απαιτούνται.

Όπως βεβαιώνουν δημοσιεύσεις, οι ίδιοι/ες οι δάσκαλοι/ες συχνά έχουν δημιουργήσει πρωτοποριακά προγράμματα. Επί το πλείστον, αυτοί/ές οι εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν τα οφέλη της διδακτικής της μουσικής, του δράματος και των

εικαστικών, και αναγνωρίζουν την ανάγκη για διδακτικές στρατηγικές που θα κινητοποιούν το ενδιαφέρον και θα αναπτύσσουν τη γνώση των μαθητών/τριών. Υλοποίησαν προγράμματα που πληρούν αυτές τις ανάγκες και εμπλουτίζουν τον κόσμο του παιδιού και στο περιβάλλον του σπιτιού και στο περιβάλλον του σχολείου. Πολλοί/ές δάσκαλοι/ες σε ατομικό επίπεδο έχουν προ πολλού αναγνωρίσει την αξία των τεχνών και ενσωμάτωσαν μουσική, δράμα και εικαστικά στη διδασκαλία τους σύμφωνα και με τις δικές τους δεξιότητες. Αυτό το είδος της προσαρμοστικότητας μπορεί να έχει ενδιαφέρον, *«αντανακλώντας τα διάφορα backgrounds και ατομικά ενδιαφέροντα των δασκάλων και, πάνω απ' όλα, τον ενθουσιασμό τους για τις τέχνες ως αναπόσπαστο μέρος της εκπαίδευσης των παιδιών με αναπηρία»* (Stern, 1975). Εντούτοις το πρόγραμμα επαφίεται στα ειδικά ταλέντα των συγκεκριμένων ατόμων. Εάν τέτοιο άτομο δεν υπάρχει στο προσωπικό ή εάν φύγει από το σχολείο ο/η διδάσκων/ουσα της ειδικότητας της αισθητικής αγωγής, η διδασκαλία του μαθήματος των καλλιτεχνικών διακόπτεται.

Πολλά άτομα από την καλλιτεχνική κοινότητα υπερασπίζονται την ανάγκη αναγνώρισης των ειδικών ταλέντων που απαιτούνται, και σε δεξιότητες και σε γνώσεις, για την ανάπτυξη περιεκτικών, αποτελεσματικών αναλυτικών προγραμμάτων για το μάθημα των καλλιτεχνικών. Όσοι/ες ασχολούνται με τις καλές τέχνες πιστεύουν στα εκπαιδευτικά πλεονεκτήματα που προσφέρουν στα παιδιά με αναπηρία, συνηγορώντας υπέρ της πρόσληψης καταρτισμένων ειδικών στους συγκεκριμένους τομείς και υπέρ περισσότερων καλλιτεχνικών μαθημάτων επιλογής στα προγράμματα σπουδών εξειδίκευσης για εκπαιδευτικούς.

Οι εκπαιδευτικοί της ειδικής αγωγής προσπαθούν να βελτιώσουν το εκπαιδευτικό περιβάλλον των παιδιών με αναπηρία και την ποιότητα των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων. Στα προγράμματα εξειδίκευσης των δασκάλων, τα προγράμματα σπουδών επικεντρώνονται περισσότερο σε τομείς μεγάλης δυσκολίας, όπως αυτοί της ανάγνωσης και της ανάπτυξης της γλώσσας και των επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Η διεύρυνση αυτής της εκπαιδευτικής οπτικής κρίνεται εξαιρετικά χρήσιμη, με στόχο να συμπεριληφθεί στα προγράμματα σπουδών η εξειδικευμένη διδασκαλία και να

εξασφαλίζεται η έκθεση των μαθητών/τριών στα πλεονεκτήματα της διδασκαλίας των εικαστικών τεχνών κατά την εκπαιδευτική εμπειρία. Καλλιτεχνικά μαθήματα επιλογών ή εργαστήρια πρακτικής άσκησης θα μπορούσαν να εμπνεύσουν στους/στις δασκάλους/ες νέους, δημιουργικούς τρόπους διδασκαλίας. Τα πανεπιστημιακά προγράμματα σπουδών χρειάζονται αξιόλογη έρευνα ούτως ώστε να υποστηρίξουν αλλαγές.

Εντούτοις, για τον/την δάσκαλο/α των καλλιτεχνικών ένας από τους πιο σημαντικούς στόχους είναι η ενθάρρυνση της ανάπτυξης ατομικής έκφρασης και πειραματισμού. Το κύριο ζήτημα στη διδακτική της τέχνης είναι η πραγμάτωση του δημιουργικού δυναμικού και η έμφαση στη διαδικασία. Το αποτέλεσμα είναι δευτερεύον. Οι ευκαιρίες ανάπτυξης του δυναμικού εξαρτώνται κατά μεγάλο μέρος από το περιβάλλον που δημιουργείται μέσα στο διδακτικό και μαθησιακό περιβάλλον. Όπως αναφέρουν οι Harrington και Silver (1968), τα προγράμματα των καλλιτεχνικών μαθημάτων για παιδιά με αναπηρία συχνά καταστέλλουν τη δημιουργικότητα λόγω της χρησιμοποίησης τετριμμένων, κοινότοπων ασκήσεων που δεν λαμβάνουν υπ' όψιν τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου μαθητικού πληθυσμού. Η ελευθερία είναι συνακόλουθη της υπευθυνότητας, και η ατομική έκφραση συνακόλουθη των αισθητικών αξιών. Ο/Η δάσκαλος/α των καλλιτεχνικών μπορεί να εμπνέει τα παιδιά της τάξης χωρίς να είναι χειριστικός/ή. Ένα κατάλληλο αναλυτικό πρόγραμμα, παράλληλα με κατάλληλες στρατηγικές διδασκαλίας και μάθησης, μπορεί πραγματικά να οδηγήσει σε πλήρη ανάπτυξη του δυναμικού.

Τα επιτεύγματα και οι ικανότητες των παιδιών με αναπηρία σε όλους τους καλλιτεχνικούς τομείς δεν μπορούν να αγνοηθούν. Αν δοθούν επαρκείς ευκαιρίες για να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους και μέθοδοι διδασκαλίας που ενθαρρύνουν τη δημιουργική σκέψη και την έκθεση σε συναισθηματικές εμπειρίες, τα παιδιά με αναπηρία μπορούν άνετα να συμπορευθούν με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης. Οι καλλιτεχνικές ικανότητες των παιδιών με αναπηρία, συμπεριλαμβανομένων της φαντασίας, της πρωτοτυπίας και των δεξιοτήτων της αφηρημένης σκέψης, είναι ισάξιες των ικανοτήτων παιδιών της ίδιας ηλικίας και επιπέδου.

Το παρόν πρόγραμμα, στα πλαίσια της ανάπτυξης προσβάσιμου εκπαιδευτικού υλικού, στοχεύει στον σχεδιασμό εκπαιδευτικού περιεχομένου με εικαστικές δραστηριότητες, εικαστικές εκπαιδευτικές δράσεις, ασκήσεις και projects για μαθητές/τριες με αναπηρία. Οι στόχοι αυτοί και τα πλεονεκτήματα είναι ευνόητα και δεν υπάρχει αμφιβολία περί του δυναμικού που περικλείει η διδακτική της τέχνης. Υπό ποιες συνθήκες και με ποιους τρόπους το δυναμικό αυτό μπορεί να πραγματωθεί, είναι ένα θέμα ανοικτό προς συζήτηση και έρευνα.

1. Στόχοι και πλεονεκτήματα που επικεντρώνονται στη λέξη «εαυτός», συμπεριλαμβάνοντας την αυτο-κατανόηση, αυτο-εξέλιξη, αυτογνωσία, αυτο-εκτίμηση, αυτο-εξερεύνηση, αυτο-αποδοχή, αυτο-υπόληψη, αυτο-εμπιστοσύνη και αυτο-έκφραση.
2. Στόχοι σχετικοί με τη βελτίωση του τομέα δεξιοτήτων, όπως η γλώσσα, οι σωματικές δεξιότητες ή η επαυξημένη χρήση των αισθήσεων.
3. Στόχοι αναφορικά με τις γνωστικές δεξιότητες, όπως παραδείγματος χάριν το σκέπτεσθαι σε τακτική ακολουθία, η προαγωγή της διανοητικής σαφήνειας, η αύξηση της διάρκειας της συγκέντρωσης, η ενίσχυση της λειτουργίας επίλυσης προβλημάτων, η διδασκαλία βασικών γνώσεων περί δράματος και βασικών αρχών της γλώσσας, οι μαθησιακές έννοιες.
4. Στόχοι και πλεονεκτήματα που αναφέρονται ειδικά στη δημιουργικότητα. Η τέχνη θεωρείται ένας τρόπος πιο άμεσης προσέγγισης που δίνει έμφαση περισσότερο στη διαδικασία παρά στο αποτέλεσμα.
5. Στόχοι και πλεονεκτήματα αναφορικά με τη συνεργασία. Ειδικά για τα παιδιά με αναπηρία θεωρήθηκε εξαιρετικά ευεργετική η συνεργασία στην επίλυση προβλημάτων, η ενδυνάμωση των σχέσεων ανάμεσα σε συμμαθητές/τριες και η κοινωνική αλληλεπίδραση.
6. Στόχοι και πλεονεκτήματα της ενσωμάτωσης, που απέβη ιδιαίτερα σημαντική όποτε παιδιά με αναπηρία εργάστηκαν από κοινού με παιδιά τυπικής ανάπτυξης.
7. Στόχοι και πλεονεκτήματα αναφορικά με τον/την συμμετέχοντα/ουσα ως έχοντα/ουσα μια θετική, ασφαλή, γόνιμη εμπειρία. Οι συμμετέχοντες/ουσες

διασκεδάζουν, εκφράζουν ιδέες χωρίς φόβο, δοκιμάζουν νέα συναισθήματα και εναλλακτικές συμπεριφορές σε ένα ασφαλές περιβάλλον, εργάζονται ο/η καθένας/μία στα δικά του/της μέτρα και δυνατότητες, έχοντας την αίσθηση της επιτυχούς εκπλήρωσης.

8. Στόχοι και πλεονεκτήματα από τη διοχέτευση συγκινήσεων σε εποικοδομητικές οδούς και την καλύτερη επικοινωνία μέσω μη ρηματικών διαύλων.
9. Στόχοι και πλεονεκτήματα αναφορικά με την τέχνη ως μέσον για την προσέγγιση της λογοτεχνίας και άλλων μορφών τέχνης.
10. Στόχοι και πλεονεκτήματα αναφορικά με την τέχνη ως μέσο διδασκαλίας άλλων μαθημάτων (π.χ. Ιστορία, Γλώσσα, Μελέτη Περιβάλλοντος).
11. Στόχοι και πλεονεκτήματα αναφορικά με την τέχνη ως μέσο πληροφόρησης του κοινού για τα άτομα με αναπηρία και ως μέσο αλλαγής των αντιλήψεών του.
12. Στόχοι και πλεονεκτήματα αναφορικά με την τέχνη ως δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου.
13. Στόχοι και πλεονεκτήματα αναφορικά με την τέχνη ως μέσο διερεύνησης και αύξησης της οικολογικής ευαισθησίας.
14. Στόχοι και πλεονεκτήματα σχετικά με τις τέχνες ως δυνατότητα επαγγελματικής σταδιοδρομίας.

Το δυναμικό για εξαιρετικές επιδόσεις και ατομική ανάπτυξη υπάρχει. Το ζητούμενο είναι να υλοποιηθούν οι παρεχόμενες ασκήσεις με τρόπο προσιτό και προσβάσιμο στα ίδια τα παιδιά, στους/στις δασκάλους/ες και στους γονείς, στα πλαίσια μιας προσέγγισης πολυαισθητηριακής που προτείνει τρόπους δημιουργίας ενός θετικού, γόνιμου και πλήρους ερεθισμάτων μαθησιακού περιβάλλοντος. Η τέχνη δύναται, πράγματι, να παρέχει τρόπους εκπλήρωσης αυτού του στόχου.

Οι εικαστικές δραστηριότητες εξοικειώνουν τα παιδιά με όλους τους τομείς των εικαστικών και εφαρμοσμένων τεχνών, όπως ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτηριστική, κεραμική, γυψοτεχνία, κινούμενο σχέδιο, χαρτοδιπλωτική κ.ά. Με άξονα την αισθητική αγωγή, σε ορισμένες από τις δραστηριότητες διαπλέκονται περιεχόμενα και στόχοι άλλων διδακτικών γνωστικών αντικειμένων. Παράλληλα με τις ατομικές ασκήσεις

προτείνονται διαθεματικά σχέδια εργασίας, εργασίες είτε συνθετικές είτε ομαδικές που συνδέουν την τέχνη με τα άλλα γνωστικά αντικείμενα του σχολικού προγράμματος, με στόχο την αυτενέργεια και την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών με αναπηρία/μαθησιακές δυσκολίες.

Η τέχνη είναι πρόσφορο μέσο διαθεματικής προσέγγισης της γνώσης. Παρατηρήσεις, πειραματισμοί, αναζήτηση πληροφοριών από έργα τέχνης και βιβλία, μουσεία, ΜΜΕ, διαδίκτυο εμπλουτίζουν το αντικείμενο του τομέα των εικαστικών τεχνών και το μετατρέπουν σε εμπειρία ζωής (Σάλλα, 2008).

Σήμερα στην εκπαίδευση χρησιμοποιούμε τον όρο Εικαστικές Τέχνες με ευρύτερο περιεχόμενο που αγκαλιάζει πλέον όλες τις τέχνες και σίγουρα και τα νέα μέσα. Δεν υπάρχουν περιορισμοί και σύνορα ανάμεσα στους τομείς, καλλιτεχνικούς ή άλλους, που δύνανται να αλληλοσυμπληρώνονται χωρίς απαγορεύσεις και με μεγάλη ευελιξία στη χρήση απτών ή ψηφιακών υλικών, καθώς και στη γραμμική χρονολογική προσέγγιση των καλλιτεχνικών κινημάτων. Στη σύγχρονη αυτή προσέγγιση της εικαστικής αγωγής, εξαιρετικά ευεργετική για την καλλιτεχνική εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία, η υφαντική συναντά το βίντεο, το animation την πλαστελίνη, η αιογραφία συνδιαλέγεται με το κίνημα του εξπρεσιονισμού και η νοηματική γλώσσα πραγματώνεται με τη μαγειρική και μαθαίνεται μέσω της τέχνης της φωτογραφίας. Χωρίς τους περιορισμούς που επιβάλλει μια αυστηρή οριοθέτηση του τι είναι καλλιτεχνική πράξη, τα παιδιά με αναπηρία μπορούν να χρησιμοποιήσουν και χειροτεχνικές δεξιότητες και γλωσσικές/εννοιολογικές δραστηριότητες για να παραγάγουν έργα τέχνης.

Προτείνονται εικαστικές δραστηριότητες όπου, για παράδειγμα, η εκμάθηση των χειρομορφών της ελληνικής νοηματικής γλώσσας πραγματώνεται με την κατασκευή μπισκότων στα σχήματα των χειρομορφών ή/και οι συντακτικές δομές της νοηματικής κατανοούνται νοητικά με ζωγραφική απόδοση των χειρομορφών και των συνδεδεμένων νοημάτων σε ομαδικό έργο, το οποίο χρησιμοποιείται ως εκπαιδευτικό εργαλείο και στο μάθημα της Γλώσσας. Στην περίπτωση, για παράδειγμα, τυφλών μαθητών/τριών προτείνεται εικαστική άσκηση sound-art, στην οποία οι

συμμετέχοντες/ουσες προσεγγίζουν το περιβάλλον και τη φύση συλλέγοντας και καταγράφοντας ακουστικές εμπειρίες τις οποίες θα επεξεργαστούν ψηφιακά.

Οι εικαστικές δραστηριότητες που προτείνονται λαμβάνουν υπ' όψιν τους τις δεξιότητες που αναπτύσσει η κάθε υπο-ομάδα βάσει των ιδιαιτεροτήτων και των χαρακτηριστικών της εκάστοτε αναπηρίας. Ένας από τους βασικούς στόχους στο συγκεκριμένο ηλικιακό φάσμα είναι και η συμφιλίωση με την αναπηρία μέσω της τέχνης.

Οι δραστηριότητες μπορούν να υλοποιηθούν είτε ατομικά είτε ομαδικά και βασίζονται στις διδακτικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις στο σχολείο του 21ου αιώνα, όπου οι εικαστικές τέχνες δεν έχουν πλέον διαχωρισμούς και δύνανται να συμπεριλαμβάνουν προτάσεις από όλα τα πεδία της τέχνης, καθώς και να συνδέουν δημιουργικά διαφορετικούς μαθησιακούς τομείς. Σύγχρονες καλλιτεχνικές πρακτικές που συμπεριλαμβάνουν happenings, performances, παραστάσεις, δραματοποιημένες βιωματικές ασκήσεις και γενικά αισθητικές εμπειρίες που χρησιμοποιούν τον χορό, το θέατρο του δρόμου κ.ά. μπορούν να αξιοποιηθούν έτσι ώστε οι συμμετέχοντες/ουσες μαθητές/τριες να έχουν την ευκαιρία να αποκαταστήσουν το αίσθημα του χρόνου, του χώρου και, πολύ σημαντικό για τα παιδιά με αναπηρία, να αναπτύξουν το αίσθημα της ταυτότητάς τους. Μια συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση ισχυρίζεται ότι το καθετί είναι έργο τέχνης εάν ορίζεται ως τέτοιο (Charman, 1993).

Με γνώμονα τα συμπεράσματα ερευνών και τα γνωρίσματα της δημιουργικότητας, διατυπώνονται προσβάσιμες στους/στις μαθητές/τριες με αναπηρία εικαστικές ασκήσεις και δραστηριότητες, που δίνουν τη δυνατότητα να εξελίξουν πολύπλευρα τις δεξιότητές τους και να βιώσουν αυτή καθαυτή τη χαρά της εικαστικής πράξης.

Ο σχεδιασμός βασίζεται στην εκπαιδευτική αρχή ότι οι δημιουργικές διαδικασίες σχεδιάζονται βάσει των δεξιοτήτων και, προσοχή, όχι μόνο βάσει των δυσκολιών των μαθητών/τριών, πάντα με γνώμονα τα χαρακτηριστικά των διαφόρων ομάδων. Έχει παρατηρηθεί συχνά το φαινόμενο οι εικαστικές δραστηριότητες να υλοποιούνται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η αναπηρία του/της μαθητή/τριας, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται δράσεις που βασίζονται κυρίως στη μειονεξία και που υπενθυμίζουν

στον/στη μαθητή/τρια τι δεν μπορεί και όχι τι μπορεί να κάνει.

Μέσω μιας θετικής προσέγγισης απαλείφεται η ματαιώση και ενδυναμώνεται η αυτοεκτίμηση· όλα τα παιδιά αναπτύσσονται καλλιτεχνικά, το καθένα με τον τρόπο του. Τα καλλιτεχνικά υλικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν προκειμένου να παραχθούν εικαστικά έργα που να αντανakλούν τις ικανότητες και όχι τις ανεπάρκειές τους. Τα παιδιά μπορούν να κινητοποιήσουν μοναδικές δυνατότητες προκειμένου να λειτουργήσουν ανεξάρτητα και δημιουργικά (Rubin, 1997).

Η Τέχνη είναι σε θέση να συμβάλει στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας του/της μαθητή/τριας με αναπηρία και στην κατανόηση της ατομικότητάς του/της (Λακάν, 1987) καθώς και της πολιτισμικής του/της ταυτότητας με στόχο την πιθανή μελλοντική συμμετοχή του/της στην αναπηρική κοινότητα, εάν και εφόσον το επιθυμεί, με βάση τους εκπαιδευτικούς άξονες που αναδύονται:

- Εξατομικευμένες εκπαιδευτικές ανάγκες
- Δεξιότητες βάσει των ιδιομορφιών και των χαρακτηριστικών των μαθητών/τριών
- Συμφιλίωση με την αναπηρία μέσω της τέχνης
- Όλοι οι τομείς των εικαστικών και εφαρμοσμένων τεχνών δύνανται να συνδεθούν δημιουργικά με άλλα γνωστικά αντικείμενα
- Αυτενέργεια και ενεργός συμμετοχή
- Η Τέχνη στην καθημερινή ζωή του/της μαθητή/τριας

Στην περίπτωση αυτή η Τέχνη γίνεται το εργαλείο για την απενοχοποίηση της αναπηρίας και την αποδοχή της ως ενός άλλου τρόπου ύπαρξης.

Το υλικό των ασκήσεων αναπτύσσεται με γραπτές οδηγίες και φωτογραφίες σε απλή μορφή και εμπεριέχει το θεωρητικό υπόβαθρο σε αυτόν καθαυτόν τον σχεδιασμό. Το σχέδιο της εκάστοτε άσκησης συμπεριλαμβάνει τη στοχοθεσία, τα υλικά, την πραγμάτωση και τις φωτογραφίες ανατροφοδότησης.

Στον σχεδιασμό συμπεριλήφθηκε η ιδέα της δυνατότητας να χρησιμοποιηθούν οι ασκήσεις εκτός της συγκεκριμένης ομάδας μαθητών/τριών με αναπηρία και από μαθητές/τριες με άλλη αναπηρία ή από μαθητές/τριες χωρίς αναπηρίες, βάσει της

έννοιας της συμπερίληψης και των πολλαπλών μορφών πρόσβασης ανά άσκηση. Στην περίπτωση που οι εικαστικές διδακτικές προτάσεις θα χρησιμοποιηθούν σε τάξη γενικής εκπαίδευσης όπου φοιτά μαθητής/τρια με αναπηρία, θα δοθεί η δυνατότητα σε όλους τους/τις εμπλεκόμενους/ες στην εκπαιδευτική πράξη να εξοικειωθούν με τον πλέον δημιουργικό τρόπο με την έννοια της αναπηρίας μέσω της εικαστικής γλώσσας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Προβλήματα Όρασης (Τυφλοί/ές, Αμβλύωπες)

1.1 Άσκηση με το *Βιβλίο των Φανταστικών Όντων* του Χόρχε Λουίς Μπόρχες

Άσκηση για την ΣΤ' Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η ανάπτυξη ταυτότητας και η ενδυνάμωση της αυτοεκτίμησης του/της τυφλού/ής μαθητή/τριας μέσω του παραδείγματος του Χόρχε Λουίς Μπόρχες, τυφλού Αργεντίνου συγγραφέα και μιας από τις σημαντικότερες λογοτεχνικές μορφές του 20ου αιώνα. Παράλληλα με την ανάπτυξη της φαντασίας επιχειρείται μια περιήγηση γλυπτική αποτύπωση της παγκόσμιας λογοτεχνικής κληρονομιάς. Η χρήση φτωχών και ευτελών υλικών εισάγει τον/τη μαθητή/τρια στην έννοια της ανακύκλωσης και σε μια πρώτη βιωματική προσέγγιση του κινήματος της Arte Povera της Μοντέρνας Πρωτοπορίας.

Υλικά που απαιτούνται:

Βιβλίο: Jorge Louis Borges, 2016, *Το βιβλίο των φανταστικών όντων*, Αθήνα:

Πατάκης,

Πηλός

Ανακυκλώσιμα υλικά

Κόλλα

Χαρτί

Πραγμάτωση:

Εντός της τάξης ακούγονται ηχογραφημένα αποσπάσματα του *Βιβλίου των Φανταστικών Όντων* του Μπόρχες, το οποίο είναι ένα ιδιότυπο συναξάρι περισσότερων από εκατό παράξενων πλασμάτων που η ανθρώπινη φαντασία συνέλαβε στον χρόνο και στο χώρο. Το έργο, μέσα από τις μυθολογίες και τις λογοτεχνίες του κόσμου, δίνει πλούσιο υλικό από το οποίο ο/η τυφλός/ή μαθητής/μαθήτρια αντλεί έμπνευση για γλυπτικά δημιουργήματα. Ο μαθητής/τρια ενθαρρύνεται να αναπαραστήσει όποιο περίεργο και εκκεντρικό ον του/της κεντρίζει το ενδιαφέρον ή του/της εξάπτει τη φαντασία χρησιμοποιώντας ευτελή και ανακυκλώσιμα υλικά.

Εικόνα 1.1.1, Απόδοση σε πηλό φανταστικού όντος

Εικόνα 1.1.2, Γλυπτό εμπνευσμένο από το Βιβλίο των Φανταστικών Όντων του Μπόρχες, Μαρία Λοϊζίδου, 2015

1.2 Άσκηση Πορτρέτου από Σύρμα

Άσκηση για την Ε΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι οι μαθητές/τριες να είναι σε θέση να χρησιμοποιούν και να συμπεριλαμβάνουν στα έργα τους το μορφολογικό στοιχείο της γραμμής και κατ' επέκταση του περιγράμματος. Να εκφράζουν τα συναισθήματά τους και να αποδίδουν την κίνηση και τον όγκο με ποικιλία γραμμών. Να δημιουργούν διάφορες μορφές χρησιμοποιώντας με ευχέρεια τη γραμμή στον χώρο μέσω ρυθμικών επαναλήψεων, μέσω της έννοιας της πυκνότητας και της αραιώσης, της μονοκοντυλιάς. Παράλληλα ανιχνεύουν το πρόσωπο και συμφιλιώνονται με τον εαυτό.

Υλικά που απαιτούνται:

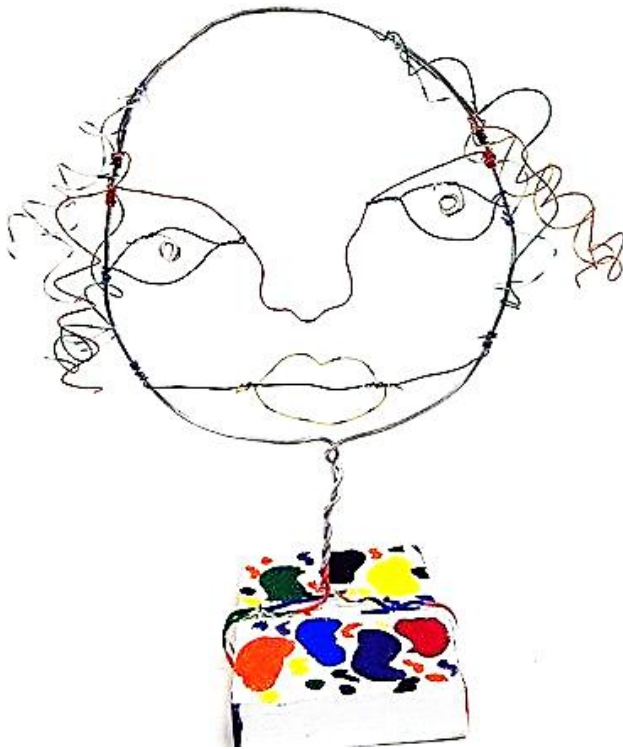
Σύρμα

Πραγμάτωση:

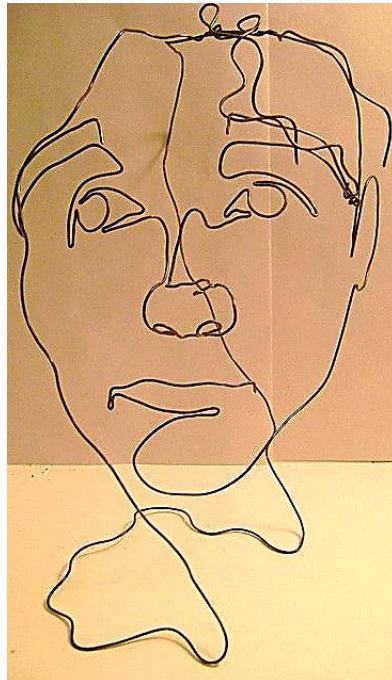
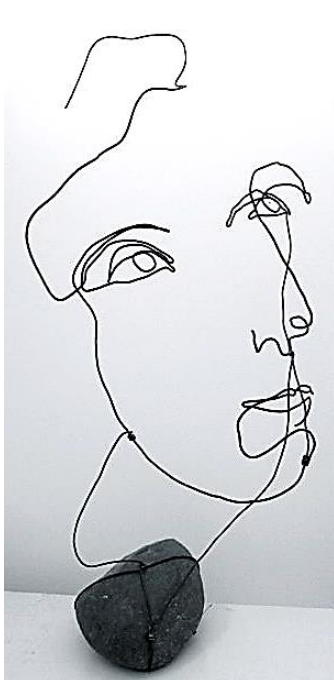
Η άσκηση βασίζεται στην υλοποίηση μιας προσωπογραφίας με μονοκοντυλιά στον χώρο. Μπορεί να υλοποιηθεί σε δυάδες. Στην εξέλιξη της η άσκηση δύναται να εξελιχθεί σε κατασκευή προτομής από σύρμα. Μπορεί επίσης να υλοποιηθεί σε μεικτή ομάδα, τυφλών και βλεπόντων/βλεπουσών μαθητών/τριών.

Εικόνες 1.2.1, 1.2.2, 1.2.3

Εικόνες 1.2.4, 1.2.5

Εικόνες 1.2.6, 1.2.7, 1.2.8

Αριστερά, *Εικόνα 1.2.9*, Κατασκευή μπούστου από σύρμα, David Oliveira, 2012
Δεξιά, *Εικόνα 1.2.10*, Κατασκευή προτομής από σύρμα, Alexander Calder, 1928

1.3 Άσκηση Ηχητικού Θεατρικού Κουστουμιού

Άσκηση για την ΣΤ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Οι μαθητές/τριες κατανοούν το πώς ερμηνεύεται μέσα από αντικείμενα της καθημερινής τους ζωής η ταυτότητα, η οποία περιλαμβάνει την έκφραση και το ντύσιμο, καθώς και την κιναισθητική δραστηριότητα. Εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο η κίνηση και η ερμηνεία σε συνδυασμό με το ηχητικό κοστούμι ενισχύουν την πολιτιστική ταυτότητα. Η άσκηση βοηθά τους/τις μαθητές/τριες να εργαστούν με τα δομικά στοιχεία ενός εικαστικού κοστουμιού όπως είναι η τοποθέτηση, τα μεγέθη, οι αναλογίες, τα μοτίβα, ο όγκος, η φόρμα, ο χώρος, ο ρυθμός, η επανάληψη, η

κίνηση, ο χρόνος, καθώς και με την αφήγηση ιστοριών και την έκφραση των συναισθημάτων. Στην άσκηση αυτή συνενώνεται η έρευνα για τα θεατρικά κοστούμια με την παραγωγή του ήχου και τη διερεύνηση υλικών που τον παράγουν. Οι μαθητές/τριες δημιουργούν με κιναισθητικά συστατικά το δικό τους κινητικό και ηχητικό κοστούμι και τη δική τους performance, διερευνώντας ταυτόχρονα το πώς τα πολιτιστικά μηνύματα μπορούν να απεικονιστούν μέσω μιας τέχνης η οποία μπορεί να φορεθεί, να ακουστεί και να λειτουργεί ως καλλιτεχνική δήλωση.

Υλικά που απαιτούνται:

Υφάσματα με διαφορετικές υφές ή παλιά ρούχα

Αντικείμενα που παράγουν ήχο

Κουδούνια

Κρόταλα

Μουσικά όργανα

Ηχητικά παιχνίδια

Μοτεράκια

Κόλλα σιλικόνης

Νήματα

Σύρμα

Καθαριστικά πίπας

Πλαστικό κοτετσόσυρμα

Στοιχεία της φύσης όπως φύλλα, κλαδιά, κοχύλια, άχυρο κ.ά.

Εικόνα 1.3.1, Υλικά Κατασκευής

Πραγμάτωση:

Οι μαθητές/τριες συνεργάζονται σε ομάδες για τη δημιουργία ηχητικών κοστούμιών κατασκευασμένων από ανακυκλώσιμα κ.ά. αντικείμενα τα οποία παράγουν ήχο, όπως κουδούνια, κονσερβοκούτια και χειροποίητα ηχητικά αντικείμενα που θα συλλέξουν ή θα κατασκευάσουν, και τα οποία θα συνδυαστούν ώστε να αντανakλούν την ταυτότητα της συγκεκριμένης κουλτούρας που αναδύεται από την καθημερινότητα της κοινότητάς τους. Το παιδί φορά κάποιο ρούχο ή μεγάλο πανί ως βάση στο σώμα στο οποίο επικολλούνται ή δένονται τα ηχητικά συστατικά ώστε να αναπτυχθεί προς τα έξω το κοστούμι.

Οι μαθητές/τριες, αφού σχεδιάσουν τα ηχητικά κοστούμια, χορεύουν σε αυτοσχέδια παράσταση - performance.

Εικόνες 1.3.2, 1.3.3, 1.3.4, Nick Cave, Ηχητικά Κοστούμια

Εικόνα 1.3.5, Nick Cave, Ηχητικό Κοστούμι, λεπτομέρεια

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Προβλήματα Ακοής (Κωφοί/ές, Βαρήκοοι/ες)

2.1 Άσκηση για την Εκμάθηση του Δακτυλικού Αλφαβήτου της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας

Άσκηση για την Γ' Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η εκμάθηση του δακτυλικού αλφαβήτου της ελληνικής νοηματικής γλώσσας και των χειρομορφών που χρησιμοποιούνται, καθώς και η σύνδεση των χειρομορφών αυτών με τα νοήματα της γλώσσας. Παράλληλα, οι μαθητές/τριες εξασκούνται μέσω της σχεδίασης των χειρομορφών στις βασικές έννοιες και σχέσεις του σχεδίου, καθώς και στην παρατήρηση των μεγεθών και των αναλογιών· στο σημείο δε αυτό εισάγεται και η έννοια του όγκου και του χώρου. Μέσω της εικαστικής γλώσσας προσεγγίζεται η νοηματική γλώσσα.

Υλικά που απαιτούνται:

Φύλλο Α4 από εύκαμπτο χρωματιστό αφρώδες υλικό τύπου καουτσούκ
(στο πακέτο υπάρχουν φύλλα σε όλα τα χρώματα)

Μολύβι

Ψαλίδι

Χοντρή πετονιά

Κόλλα

Συρραπτικό

Προαιρετικά αναπηρίας

Σε περίπτωση ομαδικής άσκησης, επιφάνεια επικόλλησης, τελάρο ή χοντρό χαρτόνι

Πραγμάτωση:

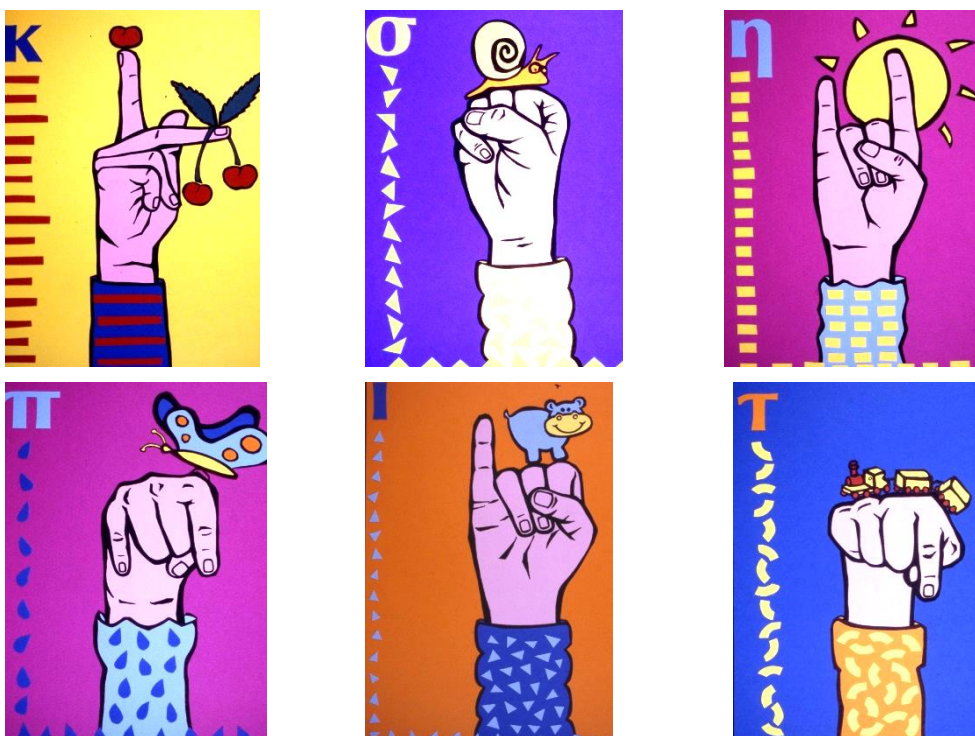
Κάθε παιδί επιλέγει το αρχικό γράμμα του ονόματός του. Αντιστοιχίζει το γράμμα με τη χειρομορφή του γράμματος του δακτυλικού αλφαβήτου. Σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό προσπαθεί να βρει ένα νόημα που να παράγεται από την ίδια χειρομορφή, αυτή η οποία είναι κοινή με τη χειρομορφή του γράμματος του δακτυλικού. Ο/Η μαθητής/τρια σχεδιάζει στο αφρώδες χρωματιστό φύλλο την παλάμη του χρησιμοποιώντας όλη την επιφάνεια. Κόβει προσεκτικά το περίγραμμα της παλάμης κρατώντας τα κομματάκια που περισσεύουν. Λυγίζει πολύ προσεκτικά τα δάκτυλα της παλάμης από το αφρώδες υλικό και δημιουργεί τη χειρομορφή του γράμματος που επέλεξε. Ενώνει τα ακροδάκτυλα με το βασικό κορμό της παλάμης με πετονιά. Σε αυτήν τη φάση μπορεί να βοηθήσει ο/η εκπαιδευτικός με τον αναπητήρα για να δημιουργηθούν κόμποι συγκράτησης. Εναλλακτικά, ο/η μαθητής/τρια δένει την πετονιά για να δημιουργηθεί ο κόμπος ή χρησιμοποιεί συρραπτικό. Μετά τη δημιουργία της βασικής χειρομορφής, ο/η μαθητής/τρια μπορεί να παρέμβει με τα υπολείμματα από τα διαφορετικά χρώματα των φύλλων του καουτσούκ, δημιουργώντας ένα εικαστικό έργο που να αναπαριστά το αντικείμενο του οποίου το νόημα παράγεται από αυτήν τη χειρομορφή: για παράδειγμα η χειρομορφή του Κ μεταμορφώνεται σε κεράσι.

Εικόνες 2.1.1, 2.1.2, 2.1.3, Υλοποίηση της άσκησης

Εικόνα 2.1.4, Δακτυλικό Αλφάβητο Ε.Ν.Γ.

Εικόνα 2.1.5, Δακτυλικό Αλφάβητο Ε.Ν.Γ., Αγγελική Βλασακίδου

2.2 Άσκηση για την Εκμάθηση των Χειρομορφών της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας

Άσκηση για την Δ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι οι πειραματισμοί με τις τεχνικές, τη σύνθεση, την οργάνωση των σχημάτων, την ανάλυση μορφών, τις χρωματικές ποιότητες, την οργάνωση του χώρου, τις ισορροπίες. Καθρεπτικός σχεδιασμός χειρομορφών και δημιουργία νοήματος. Συντακτική επεξεργασία χειρομορφών ελληνικής νοηματικής γλώσσας. Σύνδεση εαυτού με τη φυσική γλώσσα. Αποδοχή της κώφωσης, υπέρβαση της ματαιώσης. Η αισθητική διάσταση της νοηματικής γλώσσας.

Υλικά που απαιτούνται:

Τελάρο ζωγραφικής

Gesso

Ακρυλικά

Πινέλα

Παλέτες

Ποτηράκι για νερό

Πανάκι

Πραγμάτωση:

Επιλογή από τους/τις μαθητές/τριες χειρομορφών Ε.Ν.Γ. Εύρεση νοημάτων σχετικών με τις επιλεγμένες χειρομορφές και επεξεργασία της εικαστικής αναπαράστασης των νοημάτων. Συντονισμένη ομαδική σχεδίαση και οργάνωση του ζωγραφικού χώρου.

Εικόνα 2.2.1, Ομαδική Εργασία με Χειρομορφές της Ε.Ν.Γ.

2.3 Άσκηση Θεάτρου Σκιών Χειρομορφών Νοηματικής Γλώσσας

Άσκηση για την ΣΤ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η ανάπτυξη της δεξιότητας της αφήγησης και του νοητικού ειρμού. Επίσης, η κατανόηση του θεατρικού χώρου και των συντεταγμένων του με εργαλείο κάποια από τα συντακτικά στοιχεία της νοηματικής γλώσσας.

Υλικά που απαιτούνται:

Λευκό σεντόνι ή οθόνη προβολής

Λάμπες

Chop-sticks

Χαρτόνι

Ψαλίδι

Κόλλα

Πραγμάτωση:

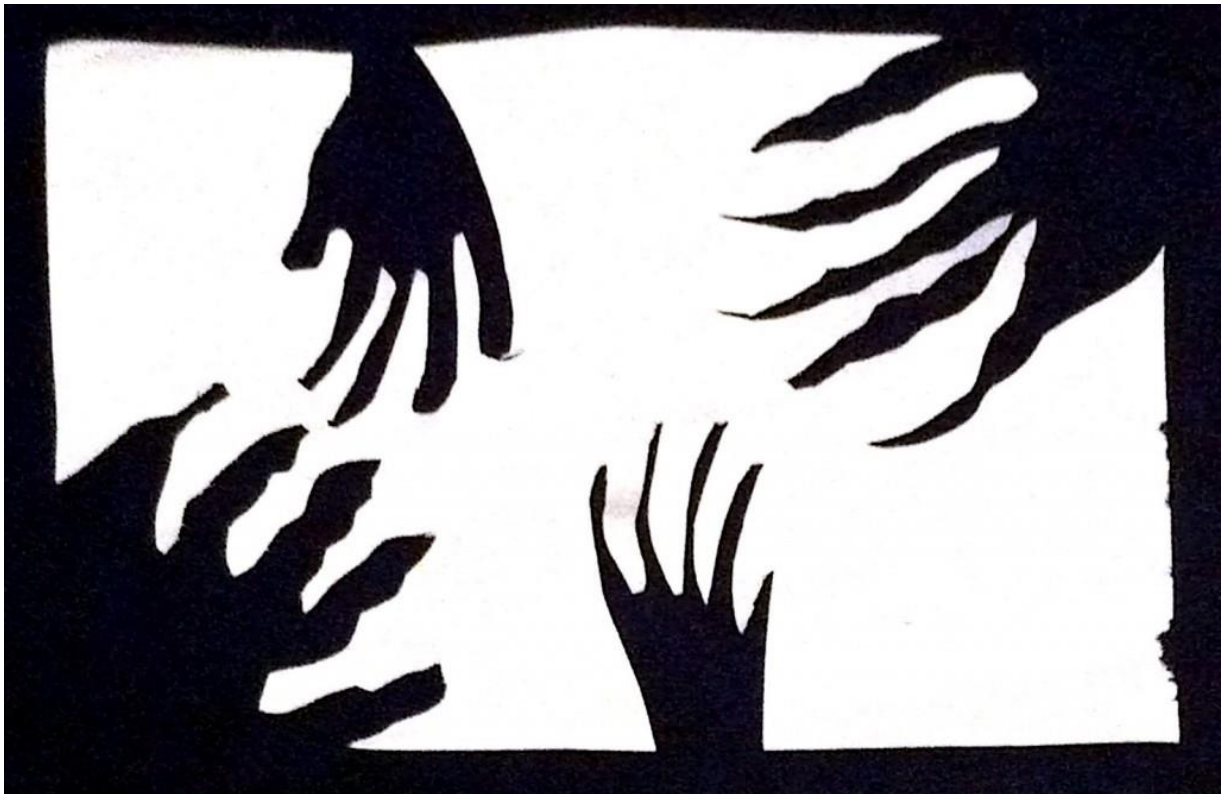
Επιλέγεται κάποιος μύθος και σχεδιάζονται σε χαρτί διάφορες χειρομορφές της Ε.Ν.Γ. Οι μαθητές/τριες κόβουν τα περιγράμματα και κολλούν στην κάθε χαρτονένια χειρομορφή ένα chop-stick για να μπορούν να την κρατάνε. Σε συνδυασμό με τα χέρια τους αφηγούνται μύθους στον τοίχο μπροστά ή πίσω από τεντωμένο σεντόνι ή οθόνη προβολής. Αντίστοιχα ρυθμίζονται και οι φωτεινές πηγές. Μπορούν να δοκιμάσουν τις διαφορετικές εκδοχές του θεάτρου σκιών ανάλογα με τους πολιτισμούς και τις χώρες προέλευσης, από παλιά έως τις μέρες μας, κατά τις οποίες σύγχρονοι/ες καλλιτέχνες/ιδες έχουν οικειοποιηθεί και ερμηνεύσει ο/η καθένας/μία με τον τρόπο του/της αυτές τις τεχνικές και τις παραδόσεις. Προτείνεται να προβληθούν εντός της τάξης οι δουλειές της πρωτοπόρου γερμανίδας Lotte Reiniger, του νοτιοαφρικανού William Kentridge, της αφροαμερικανίδας εικαστικού Kara Walker, η «Χώρα των Σκιών» της αμερικανικής χορευτικής ομάδας Pilobolus κ.ά.

Εικόνες 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, Κινέζικες σκιές

Εικόνα 2.3.4

Εικόνα 2.3.5, Lotte Reiniger

Εικόνα 2.3.6, Lotte Reiniger

Εικόνα 2.3.7, William Kentridge

Εικόνα 2.3.8, Kara Walker, 2008

Εικόνα 2.3.9, Kara Walker

Εικόνα 2.3.10, Kara Walker, 2001

Εικόνα 2.3.11, Christian Boltanski, 1984

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Κινητικά Προβλήματα των Άνω Άκρων

3.1 Άσκηση Χορευτικής Σχεδιαστικής Δραστηριότητας

Άσκηση για την Γ' Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η χρήση των κάτω άκρων σε μια μη στερεοτυπική δημιουργική δράση για την ανάπτυξη της έννοιας του ρυθμού και την εκμάθηση των βασικών, συμπληρωματικών και παράγωγων χρωμάτων του χρωματικού κύκλου. Ο/Η μαθητής/τρια βυθίζεται εντός μιας χορευτικής σχεδιαστικής δραστηριότητας, ανακαλύπτοντας τη φύση της γραμμής και της χρωματικής κηλίδας. Παράλληλα, εξερευνά το χώρο μέσω μιας σωματικής και ψυχικής ενεργοποίησης των αισθήσεων και κατανοεί την έννοια του ρυθμού σε δύο διαφορετικές εκφραστικές εκφάνσεις της.

Υλικά που απαιτούνται:

Λεκάνες με ρευστό μη τοξικό χρώμα

Λεκάνες με καθαρό νερό

Πετσέτες

Προετοιμασμένος μουσαμάς ζωγραφικής σε πολύ μεγάλη διάσταση, π.χ. 4 X 4

Τονική μουσική

Πραγμάτωση:

Στο πάτωμα της αίθουσας τοποθετείται και στερεώνεται ο μουσαμάς ζωγραφικής. Γύρω γύρω τοποθετούνται οι λεκάνες με το ρευστό χρώμα. Τα παιδιά γυμνώνουν τα πόδια

τους και τα βουτάνε στη λεκάνη με το ρευστό χρώμα. Αρχίζει να ακούγεται η μουσική σύνθεση "Ιεροτελεστία της Άνοιξης" του χοροδράματος του Ίγκορ Στραβίνσκι, πρωτοποριακού μουσικού συνθέτη του 20ού αιώνα. Οι μαθητές/τριες εισέρχονται στη ζωγραφική επιφάνεια και σχεδιάζουν είτε με ολόκληρη την πατούσα είτε ακροπατώντας στις μύτες των ποδιών. Ενθαρρύνονται από τον/την εκπαιδευτικό να δημιουργήσουν με τα κάτω άκρα γραμμές εναλλακτικά με πλακάτες φόρμες, αφήνοντας είτε ίχνη καθαρού χρώματος είτε αναμειγνύοντας τα χρώματα σε σχέση με το ακουστικό ερέθισμα των ηχοχρωμάτων.

Εικόνες 3.1.1, 3.1.2, 3.1.3, 3.1.4, Artur Zmijewski, 2010

Εικόνα 3.1.5

Εικόνα 3.1.6

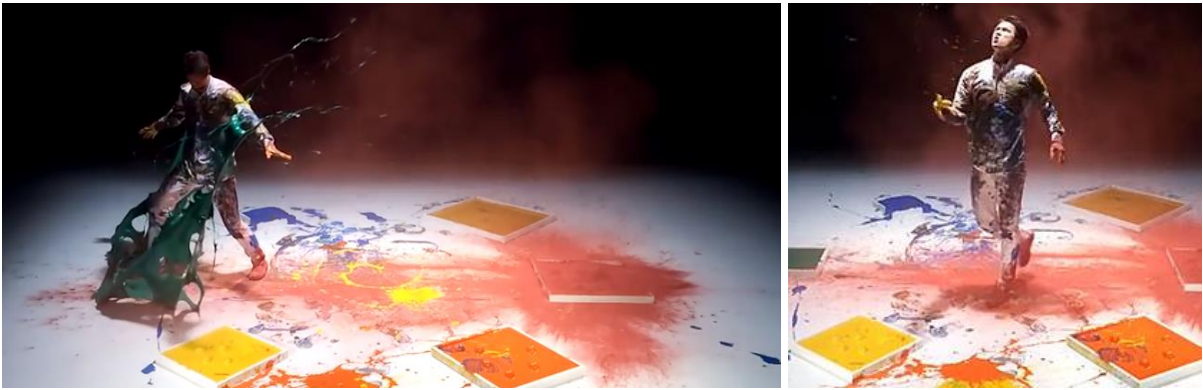
Εικόνα 3.1.7

Εικόνα 3.1.8

Εικόνα 3.1.9

Εικόνες 3.1.10, 3.1.11

Εικόνα 3.1.12

3.2 Άσκηση με Πεταλούδα

Άσκηση για την Γ' Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η χρήση των κάτω άκρων σε μια δραστηριότητα ζωγραφικής πράξης για την ανάπτυξη της έκφρασης και της δημιουργικότητας. Απώτερος και σημαντικότερος στόχος είναι η ισχυροποίηση της αυτοπεποίθησης, η χρησιμοποίηση των επιδέξιων άκρων του παιδιού και η χαρά της δυνατότητας να χρησιμοποιηθούν με θετικό κίνητρο.

Υλικά που απαιτούνται:

Λεκάνες με μη τοξικά χρώματα

Χαρτόνια

Πινέλα

Προστατευτικό νάilon 10μ X 10μ.

Πραγμάτωση:

Στο πάτωμα της αίθουσας τοποθετείται και στερεώνεται το προστατευτικό νάilon και τοποθετούνται τα χαρτόνια. Γύρω γύρω τοποθετούνται οι λεκάνες με τα χρώματα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες γυμνώνουν τα πόδια τους και τα βουτάνε στη λεκάνη με το χρώμα. Στη συνέχεια, αφήνουν το αποτύπωμα των πελμάτων τους πάνω σε κάποιο χαρτόνι, προσεκτικά, με τρόπο που να ζωγραφίζεται μια πεταλούδα. Τους παρέχεται πινέλο και ανάλογα με τις κινητικές δεξιότητες των άνω άκρων τους ζωγραφίζουν, είτε με το δυνατό χεράκι τους είτε με το στόμα, τον κορμό και τις κεραίες της πεταλούδας. Εναλλακτικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν και τα μοτίβα άλλων ζώων, όπως κουκουβάγια, πασχαλίτσα, πουλάκι κ.ά.

Εικόνα 3.2.1

Εικόνες 3.2.2, 3.2.3

3.3 Θέατρο με Πατουσίτσες

Άσκηση για την Δ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η χρήση των κάτω άκρων σε μια θεατρική δραστηριότητα η οποία μυεί τα παιδιά στο θεατρικό φαινόμενο και στην ελεύθερη απόδοση και ερμηνεία ιστοριών. Οι μαθητές και οι μαθήτριες αποκτούν μια εμπειρία της χωροχρονικότητας χρησιμοποιώντας τα πλέον λειτουργικά τους άκρα, συμβάλλοντας στην αυτογνωσία. Παράλληλα, τα παιδιά εντρυφούν στη δραματοποίηση ιστοριών καθώς και στον αυτοσχεδιασμό.

Υλικά που απαιτούνται:

Βιβλίο: Τριβιζάς Ευγένιος, 1991, *Το παπάκι που δεν του αρέσανε τα ποδαράκια του*,
Αθήνα: Κέδρος.

Μη τοξικά χρώματα

Λωρίδες υφάσματος

Κατασκευή θεατρικής σκηνής

Φώτα

Μουσική

Πραγμάτωση:

Εντός της τάξης διαβάζεται το βιβλίο του Τριβιζά *Το παπάκι που δεν του αρέσανε τα ποδαράκια του*, το οποίο είναι ένας υπαινιγμός για τη διαφορετικότητα. Με τη στήριξη των εκπαιδευτικών, τα παιδιά βάζουν και στολίζουν τα ποδαράκια τους και τα χρησιμοποιούν για να ερμηνεύσουν την προτεινόμενη ιστορία πίσω από τη θεατρική σκηνή.

Εικόνες 3.3.1, 3.3.2

Εικόνα 3.3.3

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Μέτρια και Ελαφριά Νοητική Αναπηρία

4.1 Άσκηση Επιτέλεσης Όπερας

Άσκηση για την ΣΤ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η διαδραστική ενδυνάμωση των κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών/τριών και η ανάπτυξη της αισθητηριακής συνειδητοποίησης μέσω συμβολικών επιτελεστικών και συμμετοχικών δράσεων. Παράλληλα, σε ένα ασφαλές δομημένο περιβάλλον, βιώνονται οι αντιθετικές σχέσεις της θεατρικής πράξης, όπως φως και σκοτάδι, ήχος και σιωπή, κίνηση και ακινησία.

Υλικά που απαιτούνται:

Παλιά ρούχα, παλιά παπούτσια, καπέλα

Μάσκες

Αυτοσχέδια μουσικά όργανα

Είδη εστίασης

Υφάσματα

Πραγμάτωση:

Επιλέγεται μια όπερα κατά προτίμηση διασκευασμένη για παιδιά, όπως για παράδειγμα "Ο Μαγεμένος Αυλός". Αναζητείται το λιμπρέτο και διασκευάζεται σε γλώσσα αντίστοιχη της γλωσσικής επάρκειας των παιδιών. Ο/Η εκπαιδευτικός διηγείται στα παιδιά την ιστορία και ζητά ανατροφοδότηση και επανάληψη της αφήγησης από το κάθε παιδί χωριστά σε αφηγηματική αυτοσχεδιαστική συνέχεια. Οι μαθητές/τριες

ντύνονται με αυτοσχέδια κοστούμια και αναπαράγουν τραγουδιστά την ιστορία μπαίνοντας σε ρόλους ανάλογα με τις προσωπικότητες και τις δεξιότητές τους. Δίνεται έμφαση στις παύσεις, στη φωνή ως εργαλείο έκφρασης και συναισθηματικής ενσυναίσθησης, στις αλλαγές των ρόλων και στη συμβολική χρήση των αντικειμένων.

Εικόνα 4.1.1

Εικόνα 4.1.2

Εικόνα 4.1.3

4.2 Άσκηση DRESS ME DOLL

Άσκηση για την Γ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η οργάνωση της καθημερινής ζωής και η ανάπτυξη της κινητικότητας. Μέσω της εναλλαγής ρόλων γίνονται κατανοητές η έννοια του χρόνου και της αλληλουχίας, όπως επίσης και η έννοια του φύλου. Πρόσθετος στόχος είναι η ανάπτυξη των αφηγηματικών δεξιοτήτων και η έναρξη αυτοσχεδιαστικών δεξιοτήτων. Τα εικαστικά στοιχεία προς κατανόηση και εφαρμογή είναι το περίγραμμα και τα πλακάτα χρώματα.

Υλικά που απαιτούνται:

Χαρτόνι

Χαρτί

Ψαλίδι

Μολύβι

Χρώματα

Πινέλα

Παλέτες

Εναλλακτικά Μαρκαδόροι

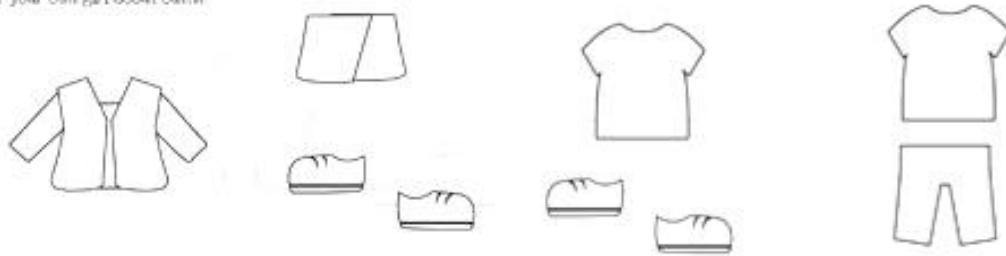
Πραγμάτωση:

Σχεδιασμός βασικής φιγούρας. Σχεδιασμός των ρούχων και των αντικειμένων σε κοπτικά αναπτύγματα. Αναπαράσταση και αφήγηση της καθημερινότητας. Εναλλαγή ρόλων και αφήγηση της καθημερινότητας του Άλλου.

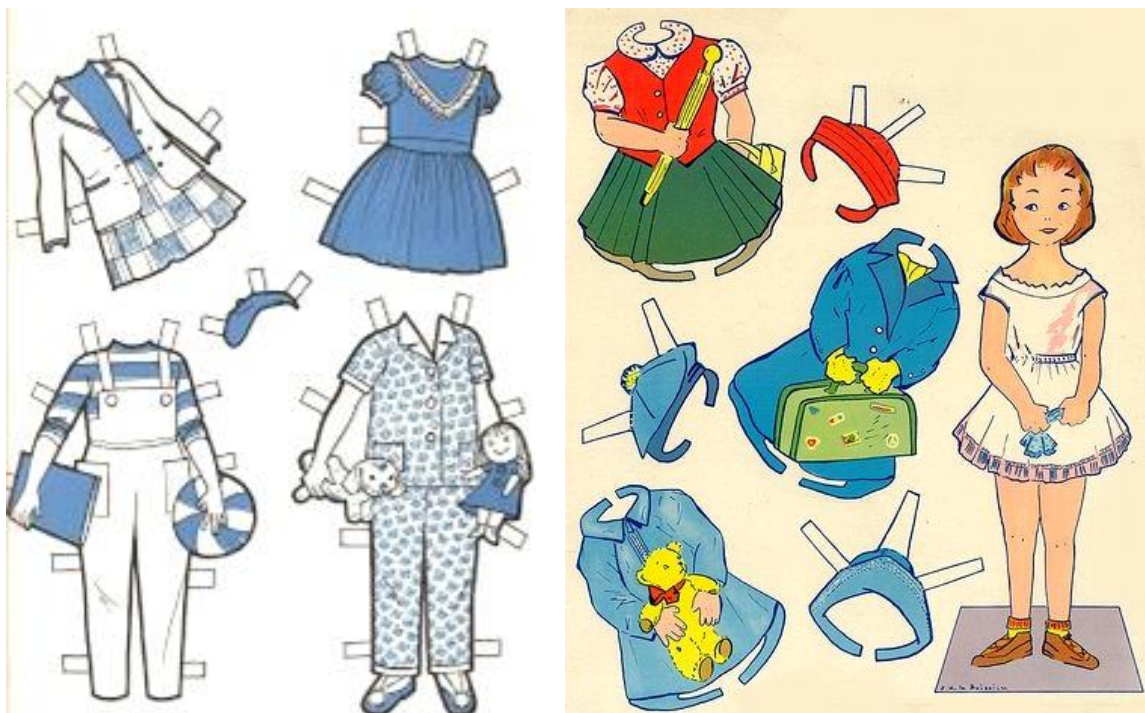

Color your own girl scout outfit!

Color your own outfit!

Εικόνες 4.2.1, 4.2.2 DRESS ME DOLL

Εικόνες 4.2.3, 4.2.4 DRESS ME DOLL

4.3 Κολάζ με σπασμένα πλακάκια

Άσκηση για την ΣΤ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι να μάθει το παιδί με νοητική δυσκολία να αναγνωρίζει σχήματα και να τα αναπαράγει, να χρησιμοποιεί και να πειραματίζεται με νέα υλικά και διαφορετικές μορφές εικαστικών τεχνών, όπως το κολάζ, και να εξασκήσει τις δεξιότητες αδρής και λεπτής κινητικότητας. Οι μαθητές και οι μαθήτριες με την άσκηση αυτή γνωρίζουν τον πλούτο των δημιουργημάτων της λαϊκής τέχνης και την εικαστική τους διάσταση και εμπνέονται από τις ποικίλες εκφάνσεις του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού.

Υλικά που απαιτούνται:

Χαρτόνι

Σπασμένα χρωματιστά πλακάκια

Δυνατή κόλλα

Παραδοσιακά μοτίβα λαϊκής τέχνης

Πραγμάτωση:

Επίσκεψη σε Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Παράδοσης και παρατήρηση των εκθεμάτων. Στην τάξη παρέχονται στα παιδιά σπασμένα πλακάκια προκειμένου να αποδώσουν ελεύθερα ένα ελληνικό παραδοσιακό μοτίβο συνθέτοντας τα κομμάτια και κολλώντας τα στη σκληρή επιφάνεια υποδοχής.

Εικόνες 4.3.1, 4.3.2, 4.3.3

Εικόνες 4.3.4, 4.3.5

Εικόνες 4.3.6, 4.3.7

Εικόνα 4.3.8

ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος

5.1 Άσκηση με Αρχιγράμματα

Άσκηση για την Ε΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η δυνατότητα να βρεθεί ο/η μαθητής/τρια σε συναισθηματική συνάφεια με τους/τις συμμαθητές/τριες διενεργώντας μια ατομική εικαστική πράξη που θα οδηγήσει σε ομαδικό αποτέλεσμα. Παράλληλα, εξασκείται η έννοια της επαναληπτικότητας, εξαιρετικά σημαντική αξία στη λαϊκή παράδοση των περισσότερων πολιτισμών του πλανήτη και συναφής με τον ψυχισμό της συγκεκριμένης ομάδας του μαθητικού πληθυσμού.

Υλικά που απαιτούνται:

Χρωματιστές χοντρές κλωστές, διάφορα νήματα, μαλλί

Πλαστικό πλέγμα

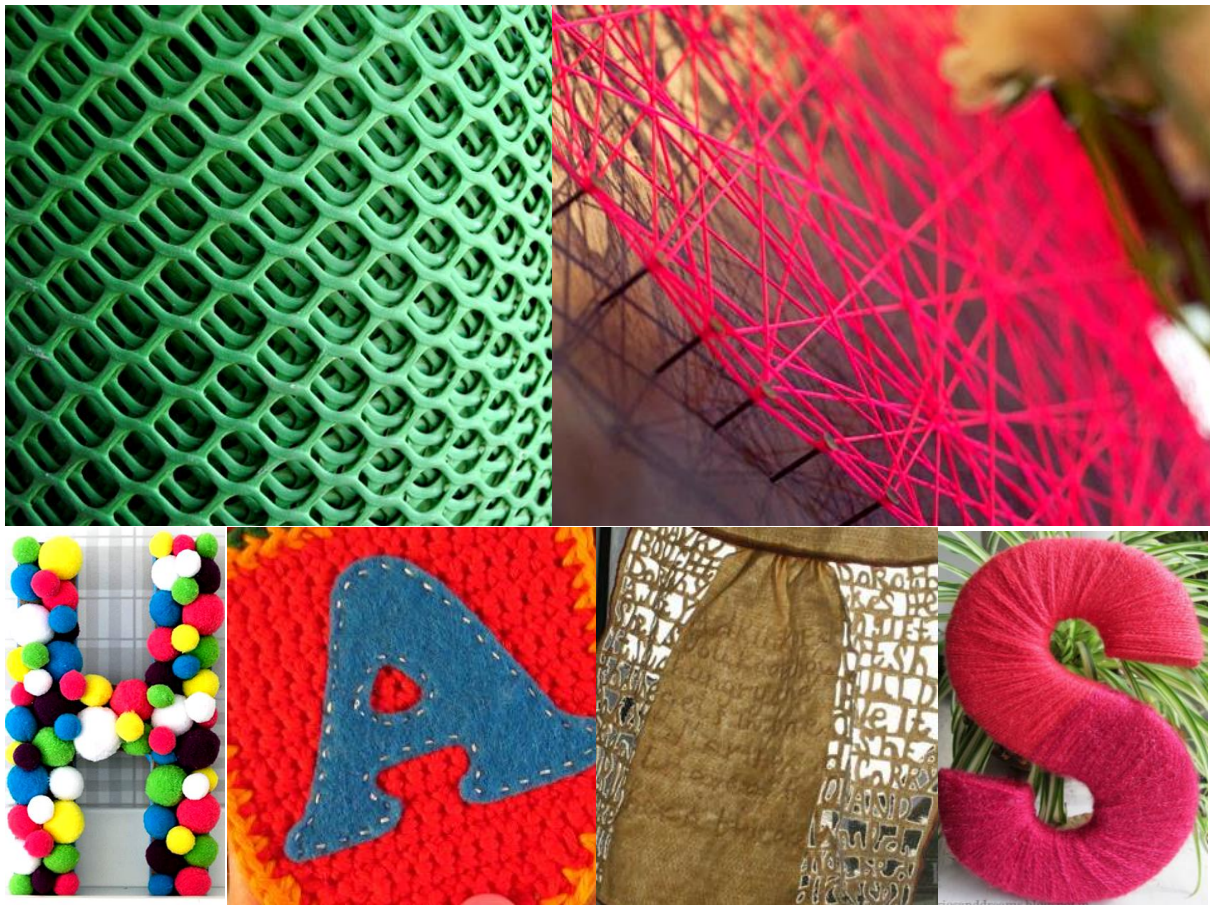
Τσιμπιδάκι μαλλιών και προαιρετικά σακοράφα

Ψαλίδι

Πραγμάτωση:

Δίνεται στον/στην κάθε μαθητή/τρια ένα μεγάλο κομμάτι πλαστικού πλέγματος και του/της ζητείται να περάσει νήματα μέσα-έξω στις τρύπες του πλέγματος δημιουργώντας το αρχίγραμμα του ονόματός του/της (ή έναν αριθμό ή μια ελεύθερη σύνθεση). Ο/η εκπαιδευτικός ενθαρρύνει τη χρήση πολλών διαφορετικών νημάτων

χωρίς απαραίτητα μια αναπαραστατική δομή αλλά περισσότερο βάσει της ιδέας του να εντρυφήσει το παιδί στην έννοια του μοτίβου, της επανάληψης και μιας πρώτης σύγχρονης προσέγγισης της λαϊκής τέχνης και της παραδοσιακής χειροτεχνίας. Όταν ολοκληρωθεί το ατομικό μοτίβο, τα παιδιά ενώνουν με τον ίδιο τρόπο τα κομμάτια του πλέγματος σε μια ενιαία σύνθεση, δημιουργώντας ένα επιτοίχιο ομαδικό εικαστικό αποτέλεσμα με τα αρχιγράμματα όλων των μαθητών/τριών της σχολικής τάξης.

Εικόνα 5.1.1, Αρχιγράμματα με νήματα

Εικόνες 5.1.2, 5.1.3, 5.1.4, 5.1.5, Αρχιγράμματα

5.2 Δημιουργία Ιστορίας σε Μορφή Κόμικ

Άσκηση για την ΣΤ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Σύγχρονες προσεγγίσεις υπερασπίζονται την ιδέα πως η χρήση των κόμικς ως επικοινωνιακού εργαλείου είναι ζωτικής σημασίας στην εκπαίδευση των παιδιών στο φάσμα του αυτισμού. Με τη δημιουργία ενός κόμικ δίνεται η δυνατότητα στον/στην εκπαιδευτικό να προσεγγίσει το παιδί στο φάσμα του αυτισμού και στον/στην μαθητή/τρια να φτιάξει μια ιστορία σε μορφή κόμικ που καθιστά την ιστορία προσβάσιμη, καθώς παρέχει μια σαφέστερη εικόνα για τις πληροφορίες που μεταδίδονται, με αποτέλεσμα να διευκολύνεται η επεξεργασία τους. Η δημιουργία κόμικς αναπτύσσει και βελτιώνει μαθησιακές ικανότητες και δεξιότητες, όπως η ανάγνωση και η γραφή, το σχέδιο, η επεξεργασία συναισθημάτων και η κατανόηση διαφορετικών προοπτικών ζωής.

Υλικά που απαιτούνται:

Χαρτί

Μαρκαδόροι

Μολύβι

Γόμα

Χάρακας

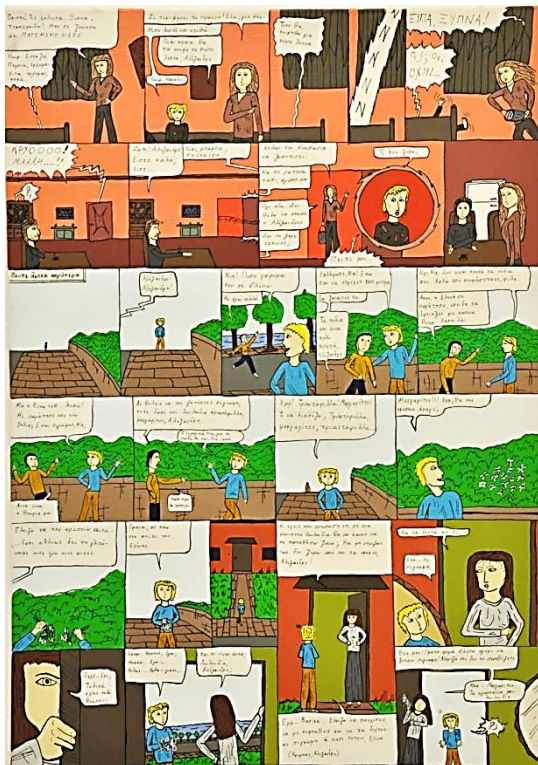
Πραγμάτωση:

Για να υλοποιηθεί μια ιστορία κόμικ, αρχικά επιλέγεται ο αριθμός και οι διαστάσεις των πλαισίων για τις εικόνες. Στη συνέχεια επιλέγονται οι χαρακτήρες βάσει των οποίων θα δημιουργηθεί η ιστορία. Σε διαλεκτική διαδικασία ενθαρρύνονται τα παιδιά να αφηγηθούν μια ιστορία και να την αποδώσουν σχεδιαστικά. Ζωγραφίζουν τις εικόνες έχοντας δώσει εκφραστική κίνηση στους/στις ήρωες/ηρωίδες της ιστορίας και τις

βάζουν στη σειρά. Επιλέγεται το χρωματικό φόντο και προστίθενται αντικείμενα, τίτλος, λεζάντες, συννεφάκια με διαλόγους, ήχοι, σύμβολα.

Εικόνες 5.2.1, 5.2.2, Scarlet και Archie, Χαρακτήρες κόμικς στο φάσμα του αυτισμού

Εικόνες 5.2.3, 5.2.4, Αρμενιάκος Σπύρος

5.3 Άγγελοι επί Γης

Άσκηση για την ΣΤ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι να έρθει το παιδί με αναπτυξιακή δυσκολία σε επαφή με ποικιλία υλικών διαφορετικών υφών, ώστε να εξασκήσει τις ερευνητικές του δεξιότητες και να συμφιλιωθεί με την απτική του ικανότητα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες γνωρίζουν τον πλούτο της βυζαντινής τέχνης και την ερμηνεύουν πλουραλιστικά σε ποικίλα εικαστικά ιδιώματα ανάλογα με τις επιθυμίες και τις ατομικές δεξιότητές τους, χρησιμοποιώντας πλείστες τεχνικές και εντάσσοντας στο εικαστικό έργο αντικείμενα καθημερινής χρήσης σε συνδυασμό με καλλιτεχνικά υλικά.

Υλικά που απαιτούνται:

Χρώματα

Υφάσματα

Κορδέλες

Σύρμα

Ανακυκλώσιμα υλικά

Χρωματιστά χαρτιά

Κόλλα

Ψαλίδι

Κλωστή

Φύλλα μπρουτζίνας (συνθετικό χρυσό)

Κόλλα μίχιον νερού 15 λεπτών

Πραγμάτωση:

Επίσκεψη σε Μουσείο Βυζαντινής Τέχνης και παρατήρηση των βυζαντινών φορητών εικόνων και των νωπογραφιών. Τα παιδιά ενθαρρύνονται να ανακαλύψουν και να

φωτογραφίσουν κατά την περιπλάνησή τους μέσα στο μουσειακό χώρο αγγέλους από διαφορετικές αγιογραφικές σχολές και από διαφορετικές χρονικές περιόδους. Στην τάξη δίνεται η δυνατότητα να εκτυπωθούν οι φωτογραφίες των μαθητών/τριών, ώστε να δημιουργηθεί μια συλλογή από αγγελικές φιγούρες. Στη συνέχεια παρέχονται στα παιδιά το κατά το δυνατόν περισσότερα και ανομοιογενή υλικά, ώστε να κατασκευάσουν είτε ομαδικά είτε ατομικά τον προσωπικό τους άγγελο. Μαθαίνουν την τεχνική του χρυσώματος και χρυσώνουν με φύλλα μπρουτζίνας τη φόρμα που έχουν σχεδιάσει ως φωτοστέφανο.

Εικόνα 5.3.1

Εικόνα 5.3.2

Εικόνα 5.3.3

Εικόνα 5.3.4

Εικόνα 5.3.5

Εικόνα 5.3.6

Εικόνα 5.3.7

Εικόνα 5.3.8

Εικόνα 5.3.9

ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Ειδικές Μαθησιακές Δυσκολίες

6.1 Άσκηση με Γράμματα ως Εικαστικά Στοιχεία

Άσκηση για την Δ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι οι δυσκολίες στην ανάγνωση και στον γραπτό λόγο και η δυσκολία στην επεξεργασία πληροφοριών να μεταλλαχθούν σε εικαστικά εργαλεία ενδυναμώνοντας τη μνήμη, τις οργανωτικές ικανότητες και τις δεξιότητες των μαθητών/τριών, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται η αυτοεκτίμηση των μαθητών/τριών μέσω ενός μέσου πραγμάτωσης του γραπτού λόγου διαφορετικού από αυτόν της χειρόγραφης γραφής της συνδεδεμένης με τις σχολικές απαιτήσεις. Επίσης, η άσκηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο αυτογνωσίας και αυτοπαρατήρησης.

Υλικά που απαιτούνται:

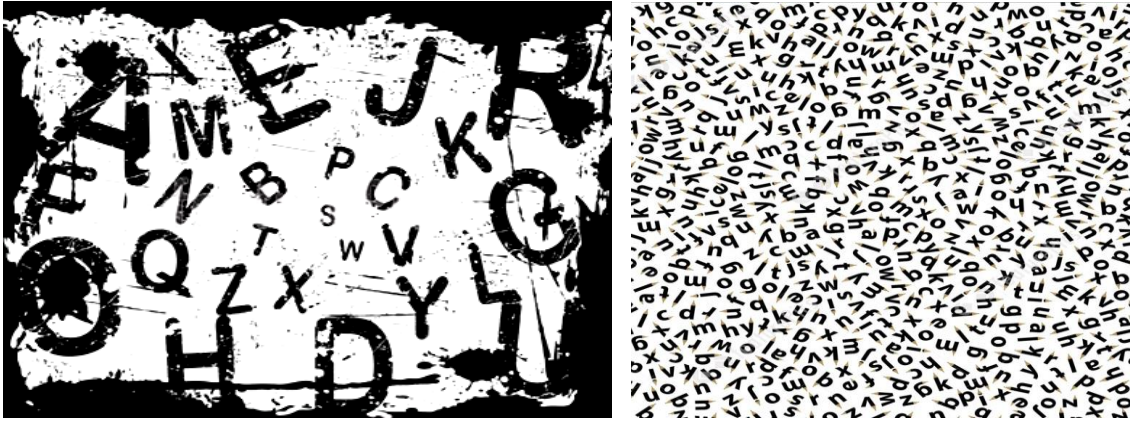
Φωτογραφική μηχανή

Υπολογιστής

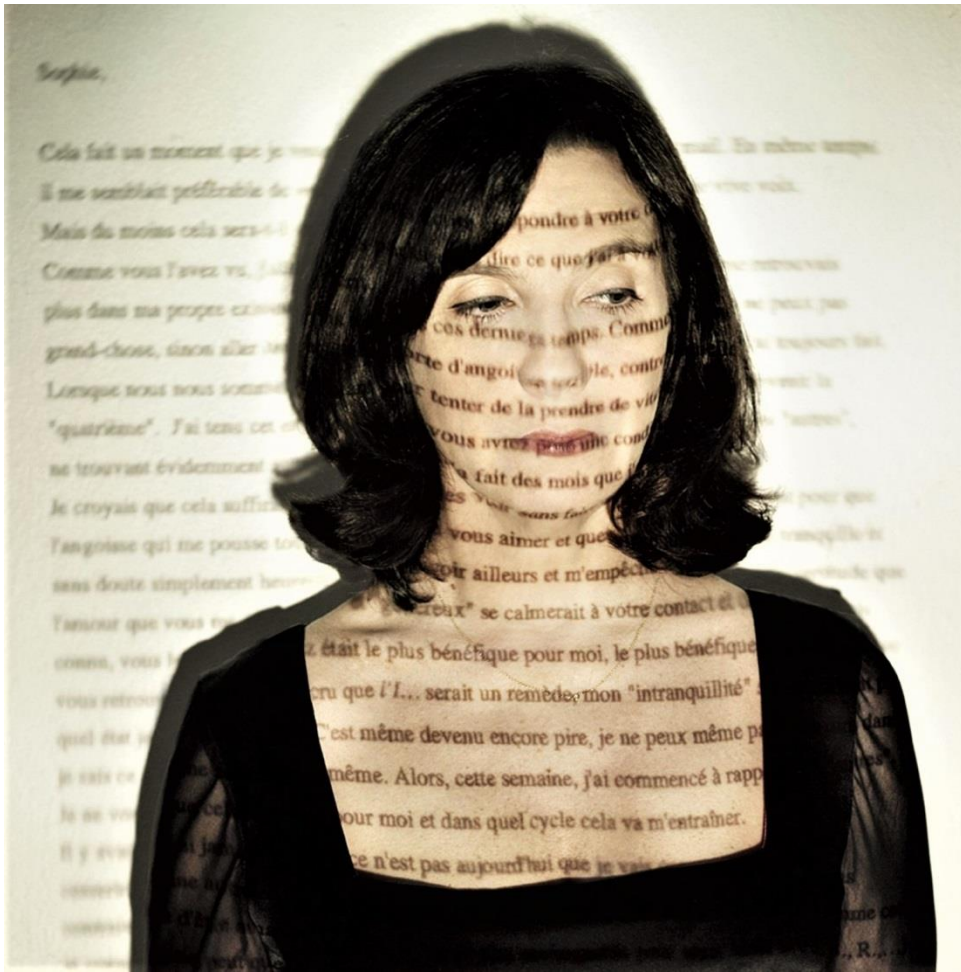
Πραγμάτωση:

Τα παιδιά φωτογραφίζουν γράμματα: γράμματα πεζά, κεφαλαία, ιδεογράμματα, αρχιγράμματα, λατινικά, κυριλλικά, αραβικά. Φωτογραφίζουν γράμματα από πλείστες γραμματοσειρές και σε όσες περισσότερες χρωματικές αποχρώσεις, και στη συνέχεια καλούνται να προσεγγίσουν τα γράμματα και τις λέξεις ως εικόνες, αναποδογυρίζοντας, συνθέτοντας και ταξινομώντας το υλικό που συλλέγουν μέσα από μια καθαρά οπτικο-

εικαστικο-κεντρική αντίληψη. Όλο το φωτογραφικό υλικό, αφού ταξινομηθεί χάνοντας την πρωταρχική του ιδιότητα, γίνεται ένα φιλμάκι με πολύ μεγάλη ταχύτητα παράθεσης των φωτογραφιών· ένα είδος stop-motion εναλλακτικής προσέγγισης της γραφής.

Εικόνες 6.1.1, 6.1.2, 6.1.3, Συνθέσεις με γράμματα

Εικόνα 6.1.4, Sophie Calle

Εικόνα 6.1.4, Bruce Nauman

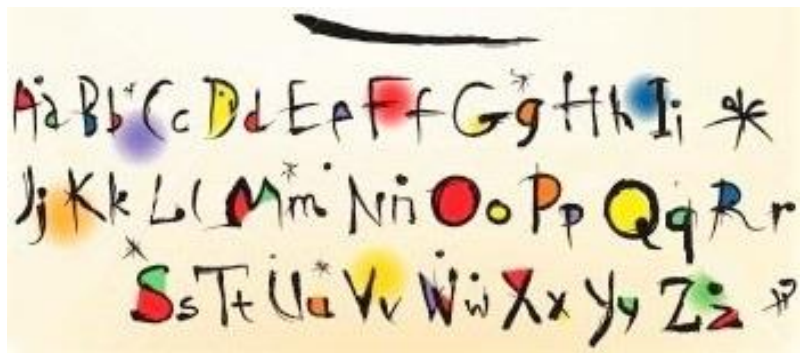
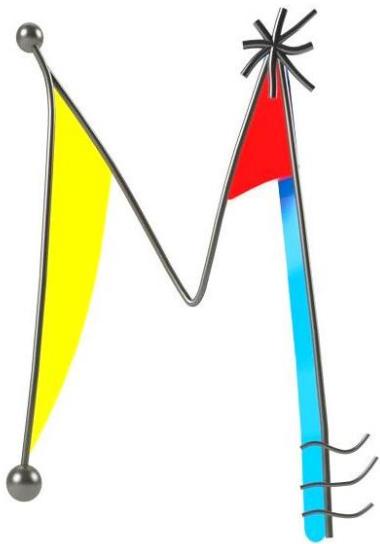
Εικόνα 6.1.5, Ash Casper, 2016

Εικόνα 6.1.6, Nick Fagan, 2016

Εικόνα 6.1.7, Juan Miro

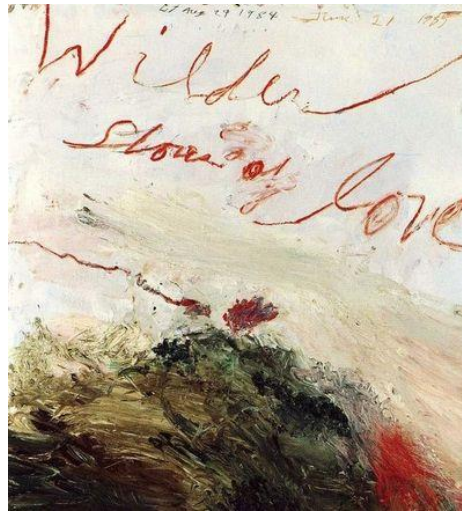
Εικόνα 6.1.7, Juan Miro, Αλφαβητάριο

Εικόνα 6.1.8, Jasper Johns, Alphabet, 1959

Εικόνα 6.1.8, Jasper Johns, 0-9

Εικόνες 6.1.9, 6.1.10, 6.1.11, 6.1.12, 6.1.13, 6.1.14, Cy Twombly

6.2 Εικαστική Μαγειρική με Γράμματα και Αριθμούς

Άσκηση για την Γ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι οι λειτουργίες της ανάγνωσης και της γραφής να συνδεθούν με τη μαγειρική αλλά και την τέχνη απενοχοποιώντας τις μαθησιακές δυσκολίες του/της μαθητή/τριας. Τα παιδιά με δυσκολία ενθαρρύνονται να μπουν σε μια δημιουργική διαδικασία σχετικά με την ορθογραφία των βρώσιμων γλωσσικών και νοητικών στοιχείων με τα οποία θα παραγάγουν έργα.

Υλικά που απαιτούνται:

Βρώσιμα υλικά

Χρώματα ζαχαροπλαστικής

Πραγμάτωση:

Τα παιδιά μαγειρεύουν και συνθέτουν εικαστικά πιάτα με βρώσιμα υλικά. Ενθαρρύνονται να χρησιμοποιήσουν γράμματα και αριθμούς και να σχηματίσουν λέξεις, προτάσεις και αριθμητικές πράξεις. Καθορίζεται ημερομηνία για την παρασκευή των φαγητών-γλυκών και την ίδια μέρα ο/η εκπαιδευτικός προβάλλει στην τάξη έργα εικαστικών που χρησιμοποίησαν την τροφή ως εικαστικό μέσο.

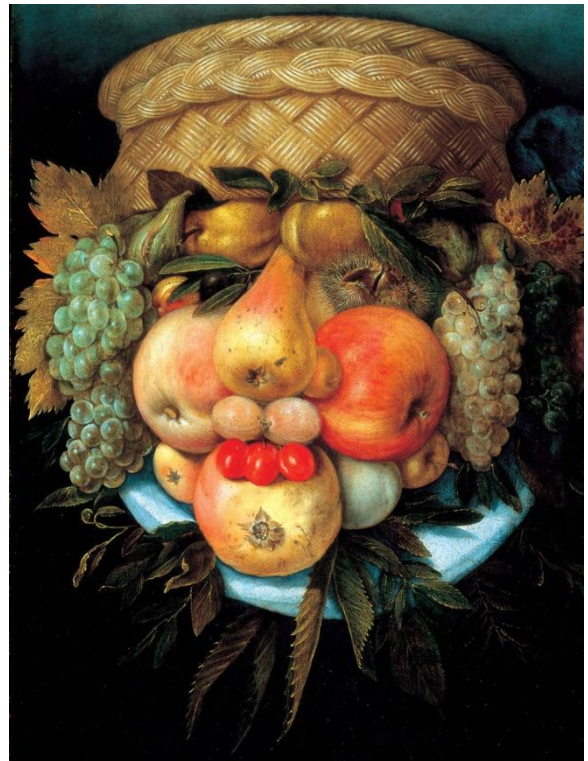
Εικόνα 6.2.1

Εικόνες 6.2.2, 6.2.3

Εικόνα 6.2.4

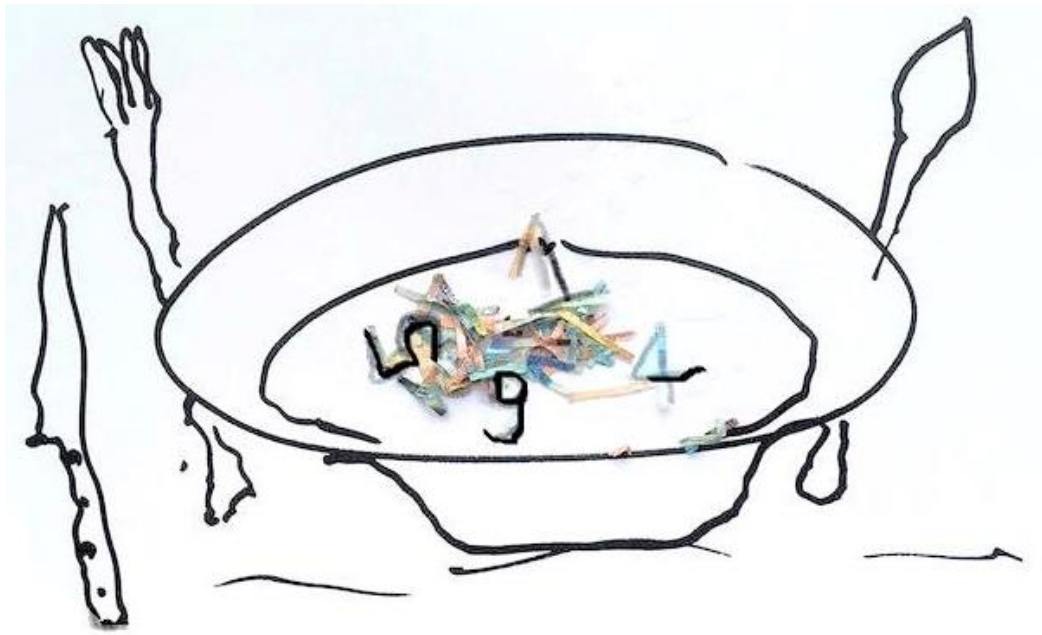
Εικόνες 6.2.5, 6.2.6, Giuseppe Arcimboldo, 16^{ος} αιώνας

Εικόνες 6.2.7, 6.2.8

Εικόνες 6.2.9, 6.2.10, 6.2.11, 6.2.12, 6.2.13, 6.2.14

Εικόνες 6.2.15, 6.2.16, Daniel Spoerri

6.3 Κολάζ με Γράμματα και Αριθμούς

Άσκηση για την Γ' Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος είναι η εκμάθηση της τεχνικής του κολάζ με τη χρήση κομματιών χαρτιού από εφημερίδες, περιοδικών αλλά ακόμη και αντικειμένων με βασικά πλαστικά στοιχεία τα γράμματα και τους αριθμούς. Παράλληλα, προσεγγίζονται οι εικαστικοί της μοντερνικότητας που παρουσίασαν την τεχνική αυτή στις αρχές της δεκαετίας του 1900, συνθέτοντας εικόνες με ετερόκλητα στοιχεία και υλικά και προσδίδοντας στην εικόνα νέες συστάσεις μέσα από την εναλλαγή.

Υλικά που απαιτούνται:

Εφημερίδες

Περιοδικά

Φωτογραφίες

Ψαλίδι

Κόλλα

Επιφάνεια επικόλλησης των στοιχείων

Πραγμάτωση:

Τα παιδιά ψάχνουν στα έντυπα και κόβουν γράμματα, λέξεις και αριθμούς και, αφού τα κόψουν, τα επανασυνθέτουν σε νέα εικόνα. Ο/Η δάσκαλος/α ενθαρρύνει τα παιδιά να δημιουργήσουν εικαστικές ή και ποιητικές συνθέσεις. Η δραστηριότητα συμπεριλαμβάνει συζήτηση για τους/τις ζωγράφους της μοντέρνας τέχνης που χρησιμοποίησαν την τεχνική του κολάζ, όπως ο Πικάσο, ο Μπρακ και κυρίως οι ντανταϊστές, που ενέταξαν τον λόγο στα κολάζ τους δημιουργώντας οπτική ποίηση.

Εικόνες 6.3.1, 6.3.2

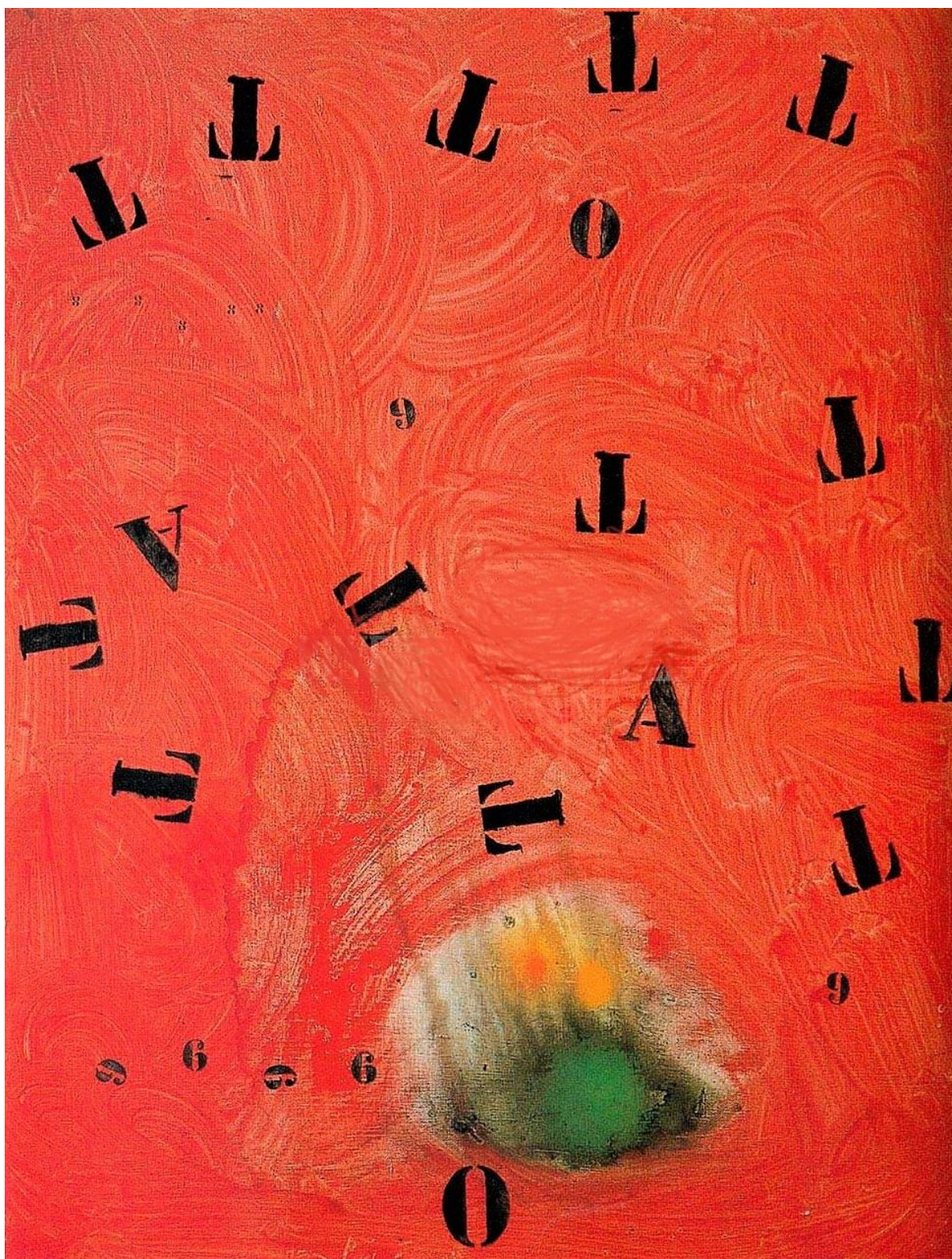

Εικόνες 6.3.3, 6.3.4

ABOUT LOVE

Love love love love love love love love love love loved
love love love love love love love love? Love love
love love love love love love love. Love love love
love love love love love love love love love love
love love love love love love love love love love
love love love love love. Love love love loves loving
loved love love love love love love love love love
love love love love love love love love love love
lovely love loved love loved love love lovely lovely
love love love make love love love love love love
love loves love love love love love love. Lovely loving
lover love love loved love love love love love lovely
love love love loving love love love love. Love love love
loving love loved love love love love? Loving love
love love love love love love love love love love
loving lovely love love love lovely love made lovely
love. Love love love love loves love loved love love
love-making making love loving love love love love
love. Love love love love lover love love love love
loved lovely love love. Love love love love love love
love. Love love loved love love loved love love love
love love love love love loved love love true love? Love
loves love love loved love love loves loves love loving
love love Love loved loving love love loved love love?

Εικόνα 6.3.5

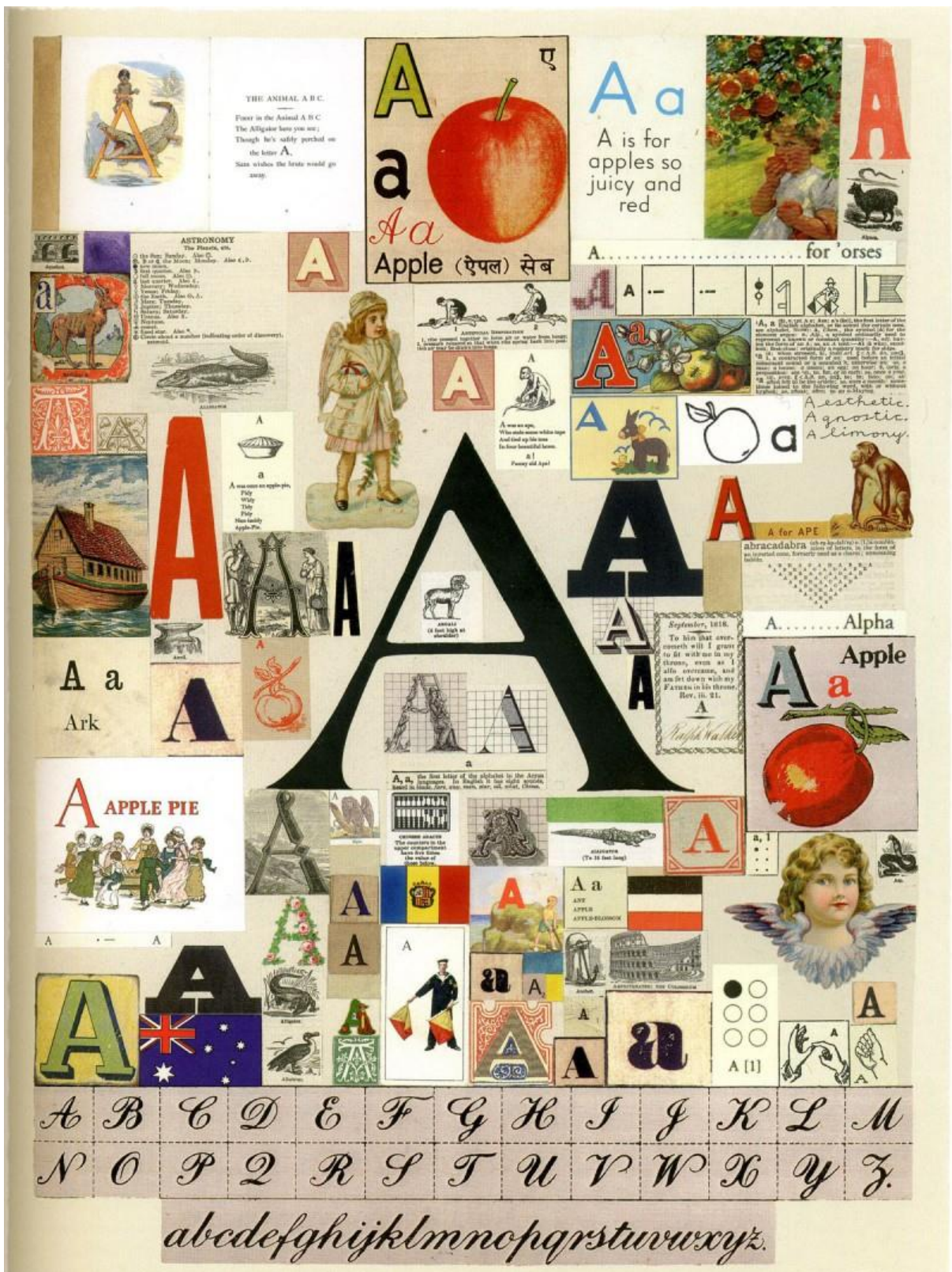
Εικόνα 6.3.6, Juan Miro, Letters and numbers attracted by a spark, 1968

Εικόνα 6.3.7

Εικόνα 6.3.8, Jasper Johns, Order and Disorder

Εικόνα 6.3.9

ΕΝΟΤΗΤΑ 7

Προβλήματα Προσοχής και Συγκέντρωσης

7.1 Άσκηση Καλλιγραφίας

Άσκηση για την ΣΤ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η συνεργασία του μυαλού, του σώματος και του χαρακτήρα, συνυφασμένη με μια δυναμική διαδικασία. Περιλαμβάνει την ανάπτυξη της οπτικής αντίληψης, τη χωρική διάρθρωση και τον γνωστικό προγραμματισμό μέσω της γνωριμίας με τα εργαλεία γραφής και τις γραμματοσειρές. Πρόσφατες έρευνες αποδεικνύουν ότι η καλλιγραφία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μια συμπληρωματική πρακτική, ικανή να περιορίσει τις ψυχοσωματικές δυσκολίες των μαθητών/τριών, ενισχύοντας την προσοχή και τη συγκέντρωσή τους, καθώς και τη διευκόλυνση της σωματικής χαλάρωσης και της συναισθηματικής σταθερότητας. Ο/Η μαθητής/τρια λαμβάνει αισθητηριακή, βιοκινητική και γνωστική ανατροφοδότηση κατά τη διάρκεια μιας ατομικής εμπειρικής εγρήγορσης μέσω της γραφής.

Υλικά που απαιτούνται:

Κονδυλοφόρος

Πένα ροής

Μολύβι

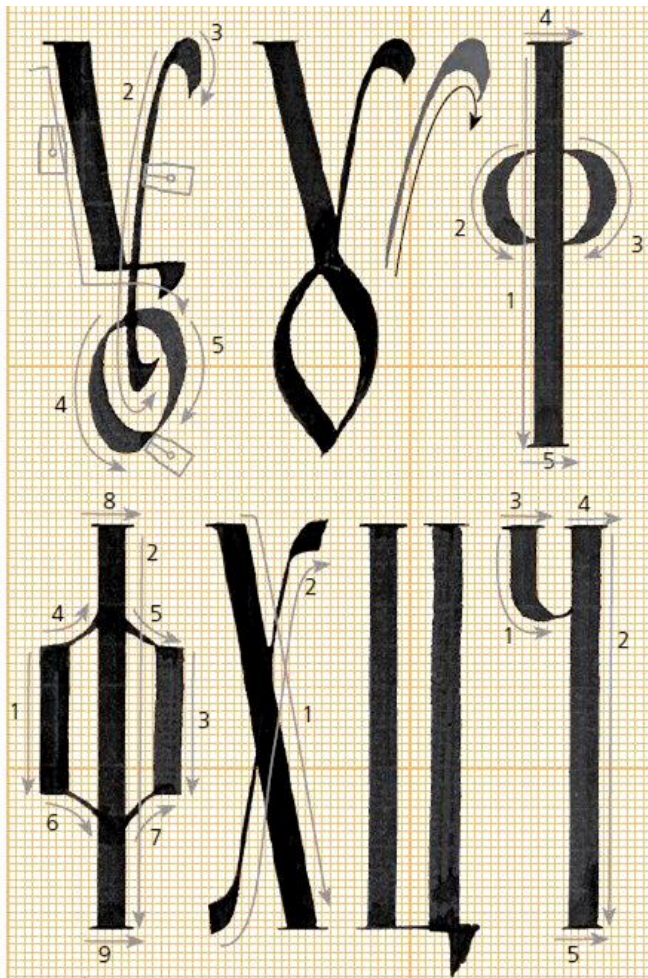
Χάρακας

Χαρτί

Κόλλα

Πραγμάτωση:

Ο/Η μαθητής/τρια σχεδιάζει πολλές φορές το γράμμα που επιλέγει, αφήνοντας ίση απόσταση ανάμεσα στα γράμματα, και στη συνέχεια ενθαρρύνεται να συνεχίσει τον σχεδιασμό του εκάστοτε γράμματος με ελεύθερο συνειρμό και να σχεδιάσει μικρά αυτόνομα εικαστικά έργα που ενσωματώνουν το γράμμα. Κάθε φορά καλείται να σχεδιάσει ένα διαφορετικό εικαστικό αποτέλεσμα με ή χωρίς αφηγηματική σειρά. Οι συμμαθητές/τριες μπορούν να κόψουν τα καλλιγραφημάτά τους και να τα ανταλλάξουν μεταξύ τους δημιουργώντας μικρά λεκτικά κολάζ.

*Εικόνες 7.1.1, 7.1.2, 7.1.3,
Καλλιγραφικές συνθέσεις*

7.2 Ψυχογεωγραφικός Χάρτης Διαδρομών

Άσκηση για την Ε΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η δημιουργία ενός ατομικού εικαστικού ημερολογίου και η ευκαιρία να παραγάγουν οι μαθητές/τριες καλλιτεχνικό έργο εν κινήσει. Τα ατομικά

εικαστικά ημερολόγια καταγράφονται σε τοίχο της τάξης, δημιουργώντας έναν χάρτη των καθημερινών διαδρομών όλων των παιδιών, ένα δίκτυο συμβάντων, συναισθημάτων, καταστάσεων. Ενδυναμώνεται η παρατήρηση, η εγρήγορση και η χαρά της περιπλάνησης. Αναπτύσσονται οι αξίες της συνεργατικότητας, της ενσυναίσθησης, της κατανόησης, και βελτιστοποιείται η κατανόηση των εννοιών του χώρου και του χρόνου και κυρίως η συγκέντρωση, η παρατηρητικότητα, η ικανότητα του επιλέγειν, η οριοθέτηση.

Υλικά που απαιτούνται:

Χρωματιστό σελοτέιπ

Χοντρό νήμα

Πινέζες

Φωτογραφίες

Post it

Χαρτάκια

Μολύβι

Μαρκαδόροι

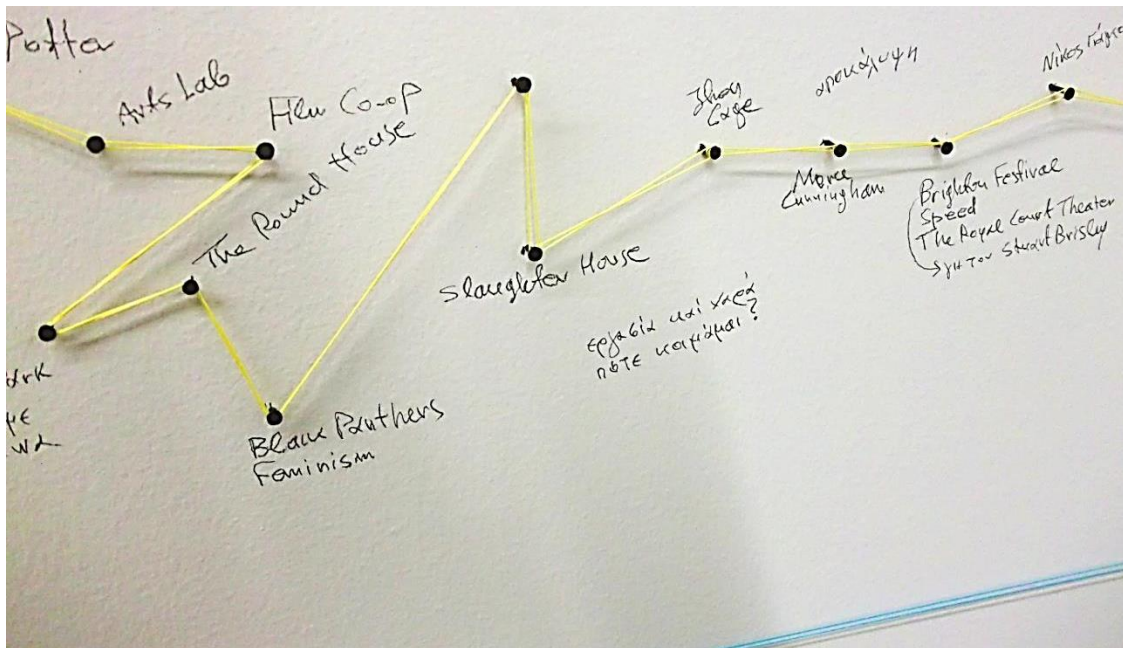
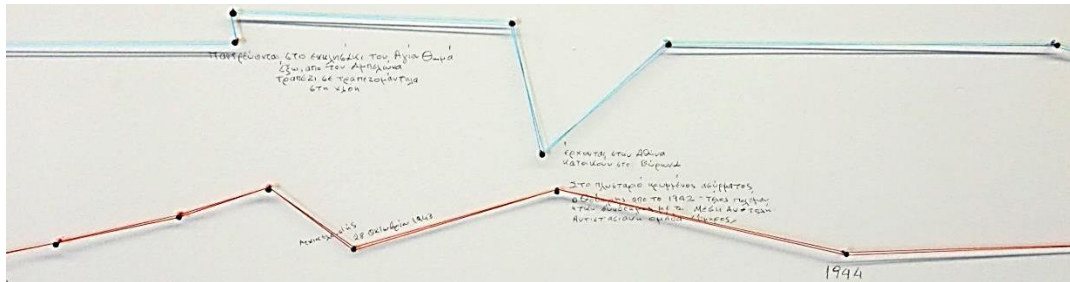
Ξυλομπογιές

Πραγμάτωση:

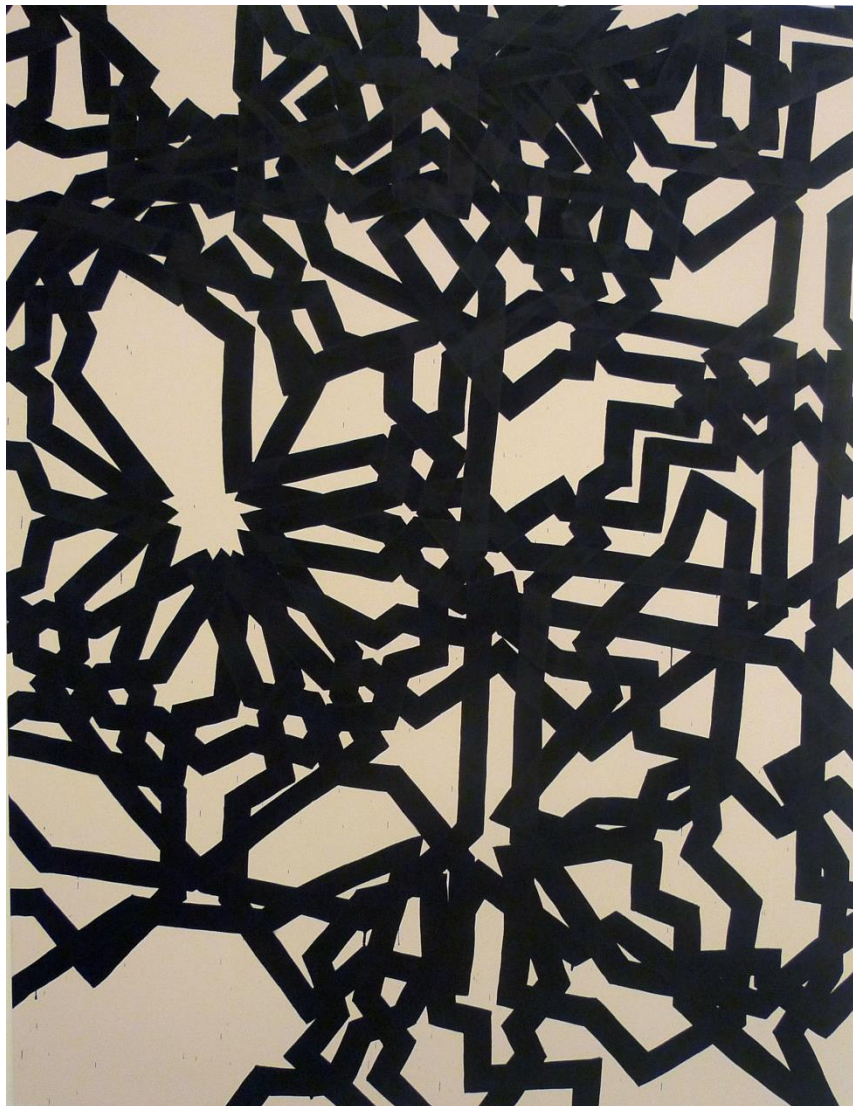
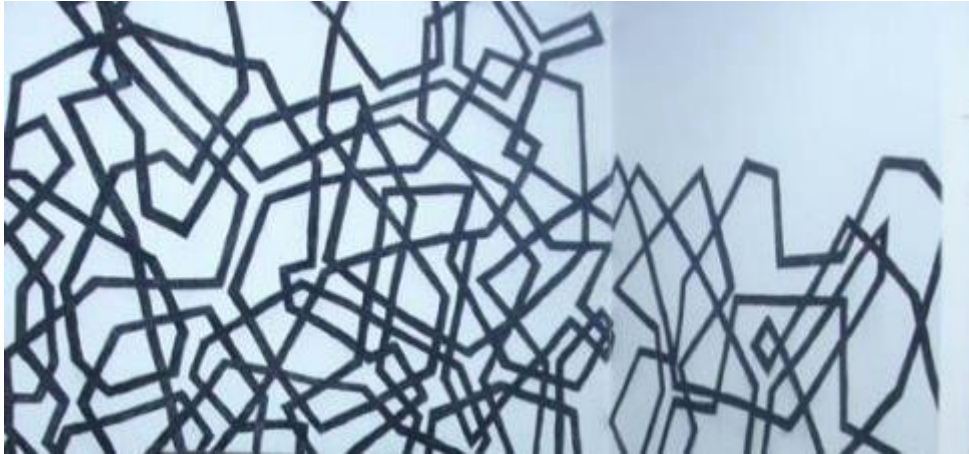
Οι μαθητές και οι μαθήτριες καταγράφουν σε χαρτάκια και post it συμβάντα των διαδρομών τους από το σπίτι προς το σχολείο και τ' ανάπαλιν. Στην άσκηση μπορούν να καταγράψουν στα χαρτάκια τους ιδέες που εμφανίζονται ενώ περπατούν, συναισθήματα, ξαφνικά συμβάντα ή συμβάντα της καθημερινής ρουτίνας, να αυτοσχεδιάσουν με μικρά 5λεπτα σκίτσα πορτρέτων ανθρώπων ή ζώων που συναντούν στις διαδρομές τους, να βγάλουν φωτογραφίες, να σκιτσάρουν σημαίνοντες χώρους και τόπους κ.ά.

Στη συνέχεια, με το συντονισμό του/της εκπαιδευτικού τα παιδιά σχηματίζουν στον τοίχο της τάξης, το καθένα με το δικό του χρώμα σελοτέιπ ή νήματος, μια διαδρομή

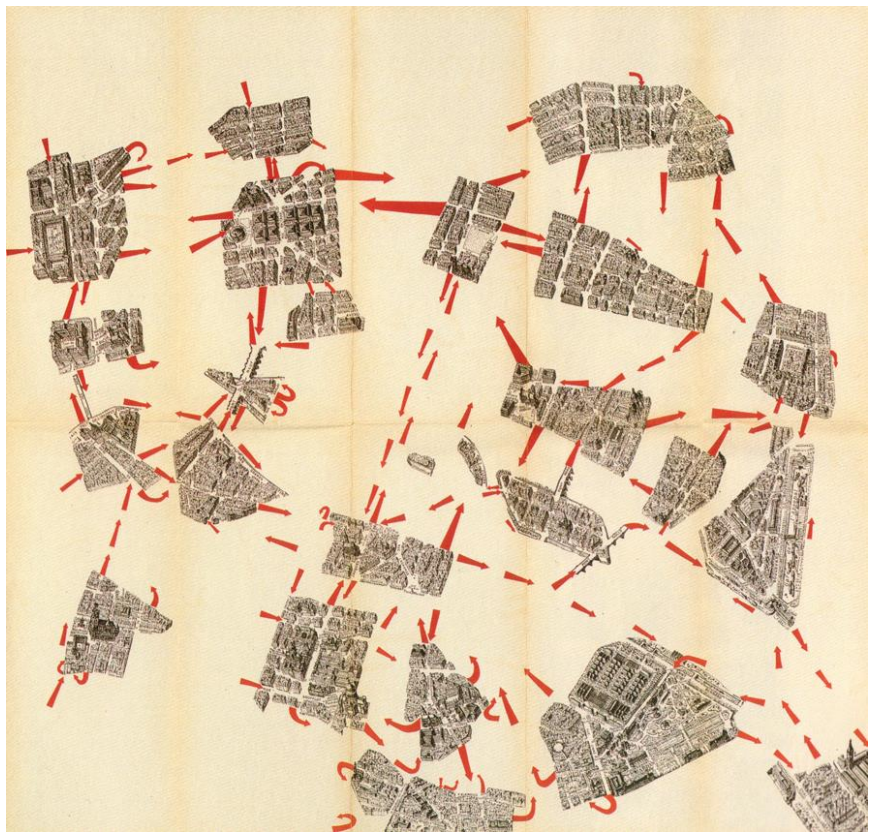
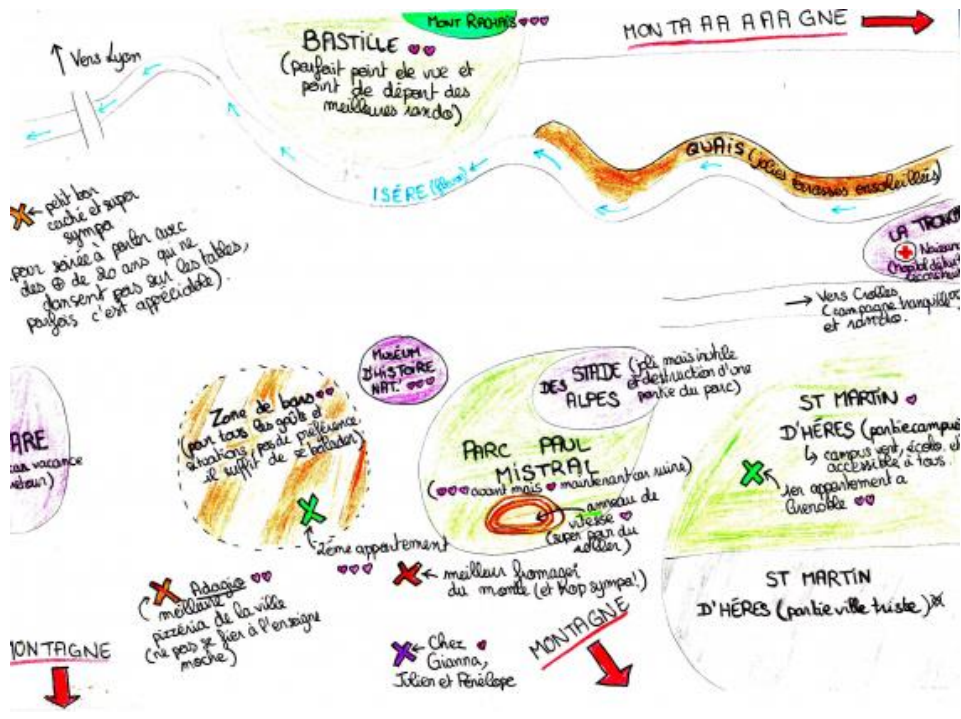
στην οποία ενσωματώνουν τα σκίτσα, τις σημειώσεις και τις φωτογραφίες τους. Το τελικό αποτέλεσμα είναι ένας ψυχογεωγραφικός και χωροχρονικός χάρτης όλων των διαδρομών, ένα δίκτυο καταστάσεων της καθημερινής τους ζωής.

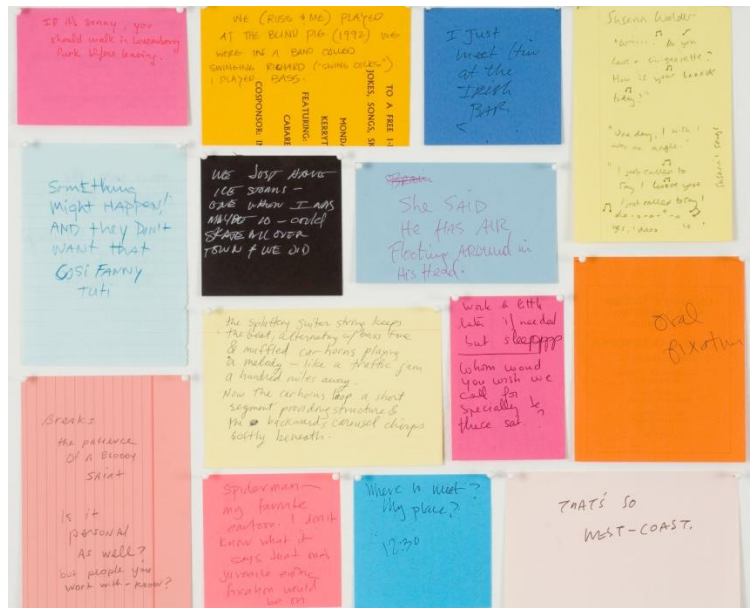
Εικόνες 7.2.1, 7.2.2, Λήδα Παπακωνσταντίνου

Εικόνες 7.2.3, 7.2.4

Εικόνες 7.2.5, 7.2.6

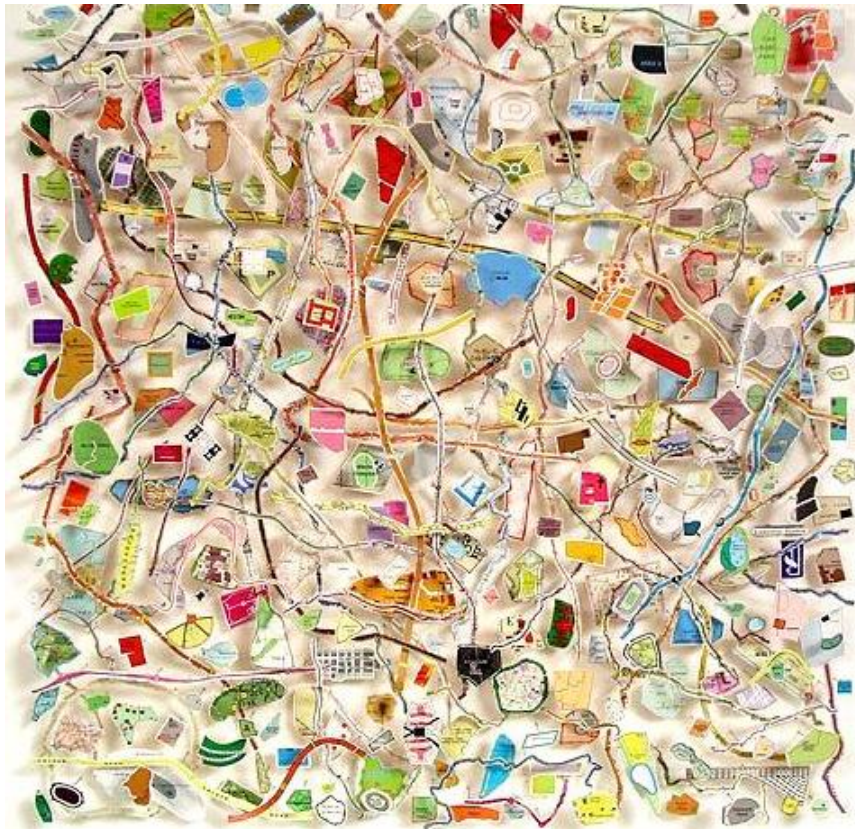
Εικόνες 7.2.7, 7.2.8, 7.2.9, Joseph Grigely

Εικόνες 7.2.10, 7.2.11

Εικόνα 7.2.11, Susan Stockwell, Red Road Arteries-London, 2009

Εικόνα 7.2.12, Chris Kenny, Qinghai, 2007

7.3 Mandala

Άσκηση για την Δ΄ Τάξη Δημοτικού

Στόχος:

Στόχος της άσκησης είναι η σχεδίαση επαναληπτικών στυλιζαρισμένων και οριοθετημένων μοτίβων, η συνθετική ισορροπία, η ενδυνάμωση της αυτοσυγκέντρωσης και της λεπτής κινητικότητας, η γνωριμία με άλλους πανάρχαιους πολιτισμούς και η συμβολική, μαθηματική αποτύπωση της φύσης και του σύμπαντος.

Υλικά που απαιτούνται:

Διαβήτης

Μολύβι

Μαρκαδόροι

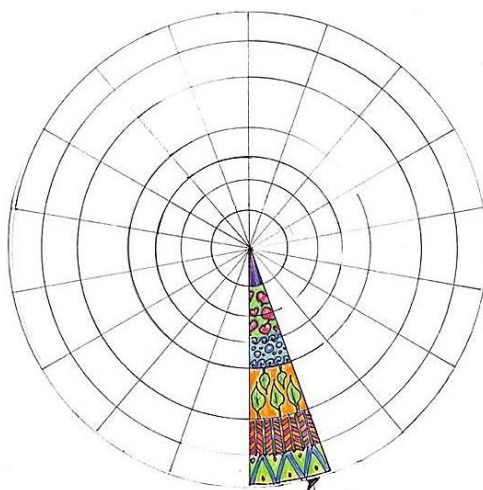
Ξυλομπογιές

Προαιρετικά Ψαλίδι

Πραγμάτωση:

Ο/Η δάσκαλος/α αναφέρεται στην ιστορία των Mandala και προβάλλει φωτογραφικό υλικό γραφιστικών παραλλαγών από διαφορετικά ιστορικά και πολιτιστικά πλαίσια. Χρησιμοποιώντας διαβήτη τα παιδιά δημιουργούν τρεις έως πέντε ομόκεντρους κύκλους ξεκινώντας από ένα σημείο στο κέντρο του χαρτιού. Χρησιμοποιώντας ακτινική συμμετρία, τα μοτίβα επαναλαμβάνονται γύρω από τους κύκλους, ήτοι σχεδιάζονται ομοιόμορφα επαναλαμβανόμενα σχήματα και μοτίβα από το κέντρο προς τα έξω. Τα σχήματα χρωματίζονται συμμετρικά και, με την ολοκλήρωση του χρωματισμού, οι μαθητές/τριες κόβουν περιμετρικά τα mandala τους και τα κρεμούν προαιρετικά από την οροφή της τάξης σε διαφορετικά ύψη δημιουργώντας ένα mobile. Επίσης, προαιρετικά, κατά τη διάρκεια της καλλιτεχνικής δραστηριότητας τα παιδιά

παίζουν την άσκηση της σιωπής· όση ώρα ζωγραφίζουν σιωπούν και συγκεντρώνονται στο σχεδιασμό.

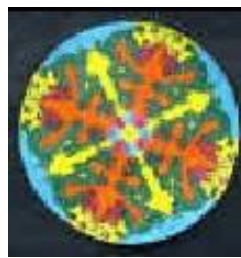
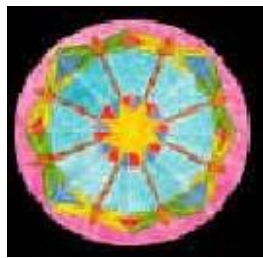
Εικόνες 7.3.1, 7.3.2, 7.3.3

Εικόνες 7.3.4, 7.3.5, 7.3.6, 7.3.7

Εικόνες 7.3.7, 7.3.8

Εικόνες 7.3.9, 7.3.10, 7.3.11, 7.3.12

Εικόνα 7.3.13

Εικόνες 7.3.14, 7.3.15

Προτεινόμενη Βιβλιογραφία

Προτεινόμενη Ελληνική Βιβλιογραφία

- Arnheim, R. (2007). *Οπτική Σκέψη*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Charman, L. (1993). *Διδακτική της Τέχνης, Προσεγγίσεις στην Καλλιτεχνική Αγωγή*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Cassirer, E. (1985). *Δοκίμιο για τον Άνθρωπο: Εισαγωγή στη Φιλοσοφία του Ανθρώπινου Πολιτισμού*. Αθήνα: Κάλβος.
- Charman, L. (1993). *Διδακτική της Τέχνης, Προσεγγίσεις στην Καλλιτεχνική Αγωγή*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Dalley, T., Case, C., Schaverien, F., Weir, F., Halliday, F., Nowell Hall, D. & Waller, D. (1998). *Θεραπεία μέσω Τέχνης: Η Εικαστική Προσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Daucher, H. & Seitz, R. (2003). *Διδακτική των Εικαστικών Τεχνών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Deleuze, G. (2002). *Η Πράξη της Δημιουργίας – Ένστικτα και Θεσμοί*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Deleuze, G. (2005). *Φουκώ*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Freedman, K., Boughton, D. G., Marshall, J., Klein, F., κ.ά. (2011). *Σύγχρονες Προσεγγίσεις στη Διδακτική της Τέχνης*. Επιμέλεια: Σάλλα Τ. Αθήνα: Νήσος.
- Gennings, S. & Maint, A. (1996). *Μάσκες της Ψυχής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gombrich, E. (1995). *Τέχνη και Ψευδαίσθηση: Μελέτη για την Ψυχολογία της Εικαστικής*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Λακάν, Ζ. (1987). *Η Οικογένεια· Τα Οικογενειακά Συμπλέγματα στη Διαμόρφωση του Ατόμου*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Malchiodi, C. A. (2006). *Κατανοώντας τη Ζωγραφική των Παιδιών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Rubin, J. (1997). *Θεραπεύοντας Παιδιά μέσα από την Τέχνη*. Αθήνα: Ελληνικά

Γράμματα.

Σάλλα-Δοκουμετζίδη, Τ. (2008). *Καλλιτεχνική Παιδεία και Παιδαγωγικά Συστήματα: Ιστορία της Εικαστικής Παιδείας στα Εκπαιδευτικά Συστήματα*. Αθήνα: Νήσος.

Sartre, J. P. (1990). *Το Φανταστικό: Φαινομενολογική Ψυχολογία της Φαντασίας*. Αθήνα: Αρσενίδης.

Wollheim, R. (2009). *Η Τέχνη και τα Αντικείμενά της*. Αθήνα: Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών.

Γκινουσόπουλος, Δ. & Καββαθάς, Δ. (2012). *Μικροφυσική του Hardware ή ο Γιγαντισμός του Απειροελάχιστου*. Διάλεξη στο The New Sensorium International Conference 2012.

Γκούτμαν, Ν. (2005). *Γλώσσες της Τέχνης*. Αθήνα: Εκκρεμές.

Δανασσής - Αφεντάκης, Α. (1997). *Σύγχρονες Τάσεις της Αγωγής*. Αθήνα: Γκελμπέσης.

Κανελλόπουλος, Π., Τσαφταρίδης, Ν., Swanwick, Κ. κ.ά. (2010). *Τέχνη στην Εκπαίδευση, Εκπαίδευση στην Τέχνη: Εξερευνήσεις του Δημιουργικού Ρόλου της Τέχνης στην Εκπαίδευση*. Επιμέλεια: Κανελλόπουλος, Π., Τσαφταρίδης, Ν. Αθήνα: Νήσος.

Κουρμπέτης, Β. & Χατζοπούλου, Μ. (2010). *Μπορώ και με τα Μάτια μου: Εκπαιδευτικές Προσεγγίσεις και Πρακτικές για Κωφούς Μαθητές*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Λακάν, Ζ. (1987). *Η Οικογένεια: Τα Οικογενειακά Συμπλέγματα στη Διαμόρφωση του Ατόμου*. Αθήνα: Καστανιώτης

Μανουσάκη, Κ. (2015). *Παραμύθια χωρίς Εικόνες*. Ανάκτηση από <http://aftismos.gr>

Μοσχονά - Καλαμάρα, Α. (1986, Οκτώβριος). *Ο Παιδαγωγικός Χαρακτήρας της Τέχνης και η Θέση της στην Εκπαίδευση Σήμερα*. Εισήγηση σε Συνάντηση Β' ΕΛΜΕ ΑΘΗΝΩΝ, Πνευματικό Κέντρο Αθήνας.

Μπόρχες, Χ. Λ. (2016). *Το Βιβλίο των Φανταστικών Όντων*. Αθήνα: Πατάκης.

Μπουριό, Ν. (1998). *Σχεσιακή Αισθητική*. Αθήνα: Futura

- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2008). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών - Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών Εικαστικών* (Αρ. ΦΕΚ 303β/ 13-03-2003). Αθήνα.
- Πανόπουλος, Π. & Ρίκου, Ε. (2016). *Φωνές / Fonés*. Αθήνα: Νήσος.
- Πανόπουλος, Π. (2016). *Hearing Deaf Voices*. Αθήνα: Νήσος.
- Παπά, Σ. (2002). *Η Τέχνη που Θεραπεύει*. Αθήνα: Αστrolάβος.
- Παπασκαρλάτου, Χ. (2002). *Χρωμοφόρα Αγγεία*. Αθήνα: Αδημοσίευτο Άρθρο.
- Πολυχρονοπούλου, Στ. (2012). *Παιδιά και Έφηβοι με Ειδικές Ανάγκες και Δυνατότητες, Α' & Β'*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Σάλλα-Δοκουμετζίδη, Τ. (1996). *Δημιουργική Φαντασία και Παιδική Τέχνη*. Αθήνα: Εξάντας.
- Σάλλα-Δοκουμετζίδη, Τ. (2008). *Καλλιτεχνική Παιδεία και Παιδαγωγικά Συστήματα Ιστορία της Εικαστικής Παιδείας στα Εκπαιδευτικά Συστήματα*. Αθήνα: Νήσος.
- Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. (2012). *Αναλυτικό Πρόγραμμα Εικαστικών Τεχνών*. Ανάκτηση από www.moec.gov.cy/dde
- Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. (2012). *Αναλυτικό Πρόγραμμα Εικαστικών Τεχνών: Οδηγός Εκπαιδευτικού για τη Δημοτική Εκπαίδευση*. Λευκωσία.
- Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. (2012). *Πιλοτικές εφαρμογές στην Εικαστική Αγωγή από Συμβούλους και Εκπαιδευτικούς Εικαστικής Αγωγής*.
- Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. (2014). *Εικαστικό Ημερολόγιο: Μια Καινοτομία του Αναλυτικού Προγράμματος Εικαστικών Τεχνών*. Ανάκτηση από http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/Eikastiki-Agogi/ypostiriktika_keimena/eikastiko_imerologio.pdf

Προτεινόμενη Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Abramovic, M. (2010). *Museum of Modern Art, New York*. Ανάκτηση από
- Archibald, T. (2010). ***ECHOLILIA / Sometimes I Wonder***. Photographs. Interview by Andy Levin. San Francisco, CA: *Echo Press*.

- Arnheim, R. (1956). *Art and Visual Perception*. London: Faber & Faber.
- Artonomy, *Your Artist's Sketchbook-10 Tips for Creativity*. Ανάκτηση από <http://www.artonomy.co/2012/04/18/your-artists-sketchbook-10-tips-for-creativity/>
- Atkinson, D. & Dash, M. K. Eds. (2005). *Social and Critical Practices in Art Education*. London: Trentham Books Ltd Publishers.
- Aumont, J. (1997). *The Image*. London: British Film Institute.
- Baudrillard, J. (1983). *Simulation*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Booth, D. & Reynolds H. Eds. (1983). *Arts: A Survey of Provincial Curricula at the Elementary and Secondary Levels*. Toronto: Council of Ministers of Education, Canada.
- Bryson, N. (1983). *Vision and Painting. The Logic of the Gaze*. London: Yale University Press.
- Buffery, J. *Access Art Sketchbooks in Schools*. Ανάκτηση από <http://www.accessart.org.uk/sketchbook/>
- Burdick, C. (2011). *Old Broken Crayons: Adolescent Artists with Autism in Art Education*. *Art Therapy*, 23 (2), σσ 41-52.
- Chapman, L. (1978). *Approaches to Art in Education*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- Charman, H., Rose, K., Wilson, G. (2006). *The Art Gallery Handbook, a Resource for Teachers*. London: Tate.
- Charman, H., Wilson, G. (2000). *Action: Planning your Visit Teacher's Kit*. Tate Modern, Nottingham: Tate.
- Charman, T. & Baron-Cohen, S. (1993). *Drawing Development in Autism: The Intellectual to Visual Realism Shift*. *British Journal of Developmental Psychology*, 11 (2), σσ 171-185.
- Colston, V. (2008). *200 Projects to Get you into Art School*. London: A&C Black.
- Craig, J. & Baron-Cohen, S. (1999). *Creativity and Imagination in Autism and Asperger Syndrome*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29 (4), σσ 319-326.

- Dennett, D. (1992). The Self as a Center of Narrative Gravity. Στο F. Kessel, P. Cole and D. Johnson (eds), *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Dimmock, A. F. (1991). *Tommy. A Distinguished Deaf Royal Painter*. England: Scottish Workshop Publications.
- Eisner, E. (1972). *Educating Artistic Vision*. New York: Macmillan.
- Eisner, E. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*. USA: Yale University Press.
- Eisner, E. (2002b). *Ten Lessons the Arts Teach*. Elliot Eisner. National Art Education Association.
- Elkis-Abuhoff, D. L. (2008). *Art Therapy Applied to an Adolescent with Asperger's Syndrome*. *The Arts in Psychotherapy*, 35 (4), σσ 262-270.
- Emery, M. J. (2004). *Art Therapy as an Intervention for Autism*. *Art Therapy*, 21 (3), σσ 143- 147.
- Fein, D., Lucci, D. & Waterhouse, L. (1990). *Brief Report: Fragmented Drawings in Autistic Children*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 20 (2), σσ 263-269.
- Friedberg, A. (2006). *The Virtual Window. From Alberti to Microsoft*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Gallard, M. (2017). *Maria and Me: A Father, a Daughter (and Autism)*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Gannon, J. (1981). *Deaf Heritage: A Narrative History of Deaf America*. Silver Spring: NAD.
- Gareth Pitchford's Primary Resources, *Using Sketchbooks in Primary Schools*.
Ανάκτηση από <http://www.primaryresources.co.uk/art/artsketch.htm>
- Hayhoe, S. (2008). *Arts, Culture and Blindness : A Study of Blind Students in the Visual Arts*. Youngstown, N.Y.: Teneo Press.
- Higgins, P. C. (1980). *Outsiders in a Hearing World*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Hospitál, L. (2017). *Why Should Students with Visual Impairment Draw?* Ανάκτηση από <http://www.perkinselearning.org>
<https://www.utoronto.ca/~kennedy/SciAmerican-JMK.pdf>
<http://www.youtube.com/watch?v=OS0Tg0IjCp4>
- Jacobs, L. (1989). *A Deaf Adult Speaks Out*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Jaynes, J. (2000). *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. New York: A Mariner Book, Houghton Mifflin Company.
- Kellogg, R. (1969). *Analyzing Children's Art*. Ca: Palo Alto.
- Kennedy, J. M. (1996). *How the Blind Draw*. Ανάκτηση από <https://www.scientificamerican.com/article/how-the-blind-draw-2006-09/>
- Kittler, F. (2010). *Optical Media*. London: Polity.
- Koo, S. (2008). *Reexamining the Creative Artistic Ability of Children with Autism*. *Art Therapy*, 22 (2), σσ 57-60.
- Lane, H. (1984). *When the Mind Hears: A History of the Deaf*. New York: Random House.
- Lane, H. (1993). *The Mask of Benevolence: Disabling the Deaf Community*. New York: Vintage Books Ed.
- Lane, H., Hoffmeister, R. & Bahan, B. (1996). *A Journey into the Deaf-World*. California, San Diego: DawnSignPress.
- Langham, B. (1980). *Focus on Deaf Artists*. EXXON USA.
- LewAllen, S. (2007). *Autism Spectrum Disorder Inclusion Strategies in the Elementary Art Room*. Michigan State University, Michigan.
- Listisard, M. (1997, May). *Neon, Sunflowers, & Double Illusions: Betty Miller Continues as an Artist and Advocate*. *Deaf Life*, σσ. 22-32.
- Lucas, C. (1996). *Multicultural Aspects of Sociolinguistics in Deaf Communities*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- MacLean, J. (2008). *The Art of Inclusion*. *Canadian Review of Art Education: Research and Issues*, 35, σσ 75-98.

- Marschark, M., Siple, P. & Others. (1997). *Relations of Language and Thought*. New York: Oxford University Press.
- Martin, N. (2009). *Art as an Early Intervention Tool for Children with Autism*. *Art Therapy*, 15 (4), 2, σσ 62-82.
- Martin, N. (2009). *Art Therapy and Autism: Overview and Recommendations*. *Art Therapy*, 26 (4), 1, σσ 87-190.
- Merleau - Ponty, M. (1964). *Le Visible et l'Invisible*. Paris: Gallimard.
- Millett, A. (2008). *Music to My (Deaf) Ears: The Installation Work of Joseph Grigely*. Στο *The Review of Disability Studies: An International Journal Issue 2*, τεύχος 4 (Ιούνιος 2008). Ανάκτηση από https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/A_Millett_Music_2008.pdf
- Mirzoeff, N. (1995). *Silent Poetry*. New Jersey: Princeton University Press.
- Mitchell, W. J. T. (1987). *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Mitchell, W. J. T. (2006). *What Do Pictures Want?: The Lives and Loves of Images*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Moore, D. (1987). *Educating the Deaf: Psychology, Principles, and Practices* (3rd ed.) Boston: Houghton Mifflin.
- Nancy, J. L. (2005). *The Ground of the Image*. New York: Fordham University Press.
- Osborne, J. (2003). *Art and the Child with Autism: Therapy or Education?* *Early Child Development and Care*, 173 (4), σσ 411-423.
- Padden, C. & Humphries, T. (1988). *Deaf in America: Voices from a Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Panofsky, E. (1993). *Perspective as Symbolic Form*. Cambridge, Massachusetts: Zone Books.
- Rancière, J. (2007). *The Future of the Image*. New York: Verso.
- Regev, D. & Snir, S. (2013). *Art Therapy for Treating Children with Autism Spectrum Disorders (ASD): The Unique Contribution of Art Materials*. *The Academic Journal of Creative Arts Therapies*, 3 (2), σσ 251-260.

- Robinson, G., Mountain, A., Hulston, D. (2011). *Think inside the Sketchbook*. London: Harper Collins.
- Sacks, O. (1990). *Seeing Voices : A Journey into the World of the Deaf*. New York: HarperPerennial.
- Silberman, St. (2015). *NeuroTribes: The Legacy of Autism and the Future of Neurodiversity*. New York: Avery (Penguin Random House).
- Silver, R. & Harrington, J. (1968). *Art Education and the Education of Deaf Students*. *The Volta Review*, 70 (60), σσ 475-48.
- Silver, R. A. (1970). *Art and the Deaf*. *Bulletin of Art Therapy*. Washington, D.C.: Ulman.
- Silver, R. A. (1970). *Developing Cognitive and Creative Skills in Art Programs for Children with Communication Disorders*. Baltimore: University Park Press.
- Smith, A. (2012). *Creativity in Autism*. *Art Therapy*, 14 (2), σσ 26-30.
- Sonnenstrahl, D. (1996). *De' VIA-What an Odd Word! A Deaf American Monograph*. Silver Spring: NAD.
- Stern, H. H. (1981). *Curriculum Vitae*. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education.
- Tipple, R. A. (2011). *Looking for a Subject: Art Therapy and Assessment in Autism*. London: Goldsmiths, University of London.
- Vygotsky, L. S. (1962). *Thought and Language*. New York: Wiley.
- Winkel, C. V. (2005). *The Regime of Visibility*. Rotterdam: NAI Publishers.

Προτεινόμενες Διαδικτυακές Πηγές

Lotte Reiniger, https://en.wikipedia.org/wiki/Lotte_Reiniger
Cinderella (Aschenputtel)-Lotte Reiniger (1922),
https://www.youtube.com/watch?v=Kku75vGDD_0

The Art of Lotte Reiniger parte 1_2.mp4,
https://www.youtube.com/watch?v=DHZrylkWV_M

Lotte Reiniger-Papageno-(1935).m4v, <https://www.youtube.com/watch?v=zCR-GFKmMGU&list=RDzCR-GFKmMGU#t=3>

The Adventures of Prince Achmed (1st part),
<https://www.youtube.com/watch?v=4jTOGSzBITo>

The adventures of prince Achmed (act II), music by Elia Koussa,
<https://www.youtube.com/watch?v=W8cLPnzhwdg>

Kara Walker, https://en.wikipedia.org/wiki/Kara_Walker
<http://www.karawalkerstudio.com/>
https://www.google.gr/search?q=kara+walker+artist&tbm=isch&tbo=u&source=uni v&sa=X&ved=0ahUKEwjdhb_HybPWAhWI1hQKHQwJDfoQiR4ImwE&biw=1280&bih=855

<https://www.timothyarchibald.com/>

<https://www.youtube.com/watch?v=wwsIynrpppE>

<https://gr.pinterest.com/pin/215891375859065748/>

<https://gr.pinterest.com/pin/205406432984847189/>

<https://www.amazon.com/Arts-Culture-Blindness-Students-Visual/dp/1934844071>

<https://gr.pinterest.com/pin/ARajTXtLbewtkDE8UZDAYkDpamWS2YVoPSxIAbAmSYtJWpB1PQdCXs/>

<https://gr.pinterest.com/pin/232287293250193794/>

<https://gr.pinterest.com/pin/473511348292493593/>

<https://gr.pinterest.com/pin/116460340336006311/>
<https://gr.pinterest.com/pin/376050637615752335/>
<https://gr.pinterest.com/pin/156359418289794025/>
<https://gr.pinterest.com/pin/586030970232777663/>
<https://gr.pinterest.com/pin/223280094008394802/>
<https://gr.pinterest.com/pin/428475352037710172/>
<https://gr.pinterest.com/pin/345651340136350405/>
<https://gr.pinterest.com/pin/153826143495918450/>
<https://gr.pinterest.com/pin/263812490645585840/>
<https://gr.pinterest.com/pin/542191242624565345/>
<https://gr.pinterest.com/pin/473511348293816416/>
<https://gr.pinterest.com/pin/85146249180758545/>
<https://gr.pinterest.com/pin/118501033915297320/>
<https://gr.pinterest.com/pin/531917405974842028/>
<https://gr.pinterest.com/pin/545991154806094315/>
<https://gr.pinterest.com/pin/166070304986285008/>
<https://gr.pinterest.com/pin/473511348292571788/>
<https://gr.pinterest.com/pin/511228995170583080/>
<https://gr.pinterest.com/pin/473511348292534020/>
<https://gr.pinterest.com/pin/313492824047042156/>
<https://gr.pinterest.com/pin/556546466426575687/>
<https://gr.pinterest.com/pin/826058756621639370/>

<https://gr.pinterest.com/pin/61994932344155278/>
<https://gr.pinterest.com/pin/175710822936764770/>
<https://gr.pinterest.com/pin/551831760561560142/>
<https://gr.pinterest.com/pin/460915343088632800/>
<https://gr.pinterest.com/pin/315181673891476068/>
<https://gr.pinterest.com/pin/505458758159017860/>
<https://gr.pinterest.com/pin/798896421371217706/>
<https://gr.pinterest.com/pin/547046685972584658/>
<https://gr.pinterest.com/pin/25684660345069281/>
<https://gr.pinterest.com/pin/474918723175143964/>
<https://gr.pinterest.com/pin/79587118395237738/>
<https://gr.pinterest.com/pin/379639443581258924/>
<https://gr.pinterest.com/pin/362328732507219824/>
<https://gr.pinterest.com/pin/240942648790731480/>
<https://gr.pinterest.com/pin/72057662760291376/>
<https://gr.pinterest.com/pin/423971752396212025/>
<http://www.victoriasadler.com/artur-zmijewski-blindly-tate-modern/>
<https://gr.pinterest.com/pin/428616089506284243/>
<https://gr.pinterest.com/pin/394698354829781718/>
<https://gr.pinterest.com/pin/35114072076560523/>
<https://gr.pinterest.com/pin/105271710016298144/>
<https://gr.pinterest.com/pin/424605071087967467/>

<https://gr.pinterest.com/pin/442197257136314458/>

<https://gr.pinterest.com/pin/235524255482190276/>

<https://gr.pinterest.com/pin/137219119871610239/>

<https://gr.pinterest.com/pin/465841155181928152/>

<https://gr.pinterest.com/explore/dress-up-dolls/?lp=true>

<https://gr.pinterest.com/pin/506232814347387110/>

<https://gr.pinterest.com/pin/238972323946952019/>

<https://gr.pinterest.com/pin/185843922095581136/>

https://www.ignant.com/2015/10/26/intricate-wire-sculptures-by-david-oliveira/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+ignant+%28IGNANT%29

<https://www.youtube.com/watch?v=qzaKTMC2HHQ>

https://www.youtube.com/watch?v=_PDOpOHkDk8

<https://www.youtube.com/watch?v=OcvfW1HNnrs>

http://ciescolopendre.blogspot.gr/p/blog-page_29.html

<http://www.museumdermoderne.at/en/exhibitions/current/details/mdm/william-kentridge/>

<http://reframe.sussex.ac.uk/post-cinema/5-5-raengo/>

<https://i.pinimg.com/originals/ba/3b/da/ba3bda6e640deb7426572a2d56ef6583.jpg>

<https://www.elcolombiano.com/blogs/letrasanonimas/tag/arte-contemporaneo/page/2>

<https://www.youtube.com/watch?v=TDrFpIT3Nug>

<https://www.bilderbeste.com/foto/paint-foot-8e.html>

<http://www.acraftyliving.com/splatter-paint-monoprinting/>

<https://www.youtube.com/watch?v=Rao0HfNb0Pk>

<https://jrandallpowersinteriordecoration.com/bilder-handabdruck-tiere.html>

<https://www.funwithkids.com/all-the-world-is-a-canvas/>

<http://www.ggb.gr/sites/default/files/basic-page-files/013%20ΕΛΛΗΝΙΚΑ%20ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ%20ΜΟΤΙΒΑ%20ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ%20ΣΧΕΔΙΑ%20ΚΑΡΑΒΙΩΝ%20ΑΠΟ%20ΠΑΡΑΔΟΣΗ.pdf>

<http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/9815/P0009815.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

<https://theetheringtonbrothers.blogspot.com/2018/01/learnuary-day-two-part-one-full-set-of.html>

<https://thegirlwiththecurlyhair.co.uk/about-us/alis-rowe/>

<https://www.npr.org/sections/ed/2017/01/25/507405986/finding-words-in-paint-how-artists-see-dyslexia?t=1555666320034>

<https://www.youtube.com/watch?v=umBMwF7BhGg>

<https://www.youtube.com/watch?v=nIOnVYjQuQE>

<https://www.artsy.net/artist/joseph-grigely>

! Δωρεάν Λογισμικό Υποστηρικτικής Τεχνολογίας του Εργαστηρίου Φωνής και Προσβασιμότητας του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών Πανεπιστημίου Αθηνών: http://access.uoa.gr/MOBILE_ATHENA/index.php/el/

Το έργο «Καθολικός Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Προσβάσιμου Ψηφιακού Εκπαιδευτικού Υλικού» με κωδικό ΟΠΣ (MIS) 5001313 υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση 2014-2020» και συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο).